

En tidebok i Bergen.

En undersøkelse av tideboken Ms. 504 ved Universitetsbiblioteket i Bergen.

Av Lise Victoria Utsogn Malz
Masteroppgave i latin (LAT350)

Vår 2023

Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier (LLE)

Universitetet i Bergen

Forord

Denne oppgaven er avslutningen på min mastergrad i latin ved Universitetet i Bergen. Det er litt vemodig å endelig skulle være ferdig etter mange års arbeid, men jeg er også spent på veien videre. Til tross for at det til har vært et litt ensomt studie, ettersom jeg noen semestre har vært eneste studenten, har det vært fantastisk å ha så fantastiske forelesere og veiledere, både på bacheloroppgaven min, og nå masteroppgaven. Arbeidet har vært en krevende og lærerik prosess, og det er flere person som må takkes for at jeg nådde mål.

Jeg har vært så heldig å ha ikke bare én, men to veiledere på mitt prosjekt, og de må det begge rettes en stor takk til.

Åslaug Ommundsen, professor i mellomalderlatin, har vært min hovedveileder for oppgaven. En spesiell takk rettes til deg for din tålmodige og pedagogiske veiledning, som har ført til det endelige resultatet. Tusen takk for at du tidlig så muligheten for kunne kombinere min bakgrunn innen arkeologi med den pågående utdannelsen i latin, og hjalp meg å finne et tema jeg virkelig kunne lære noe av og bygge videre på.

Alexandros Tsakos, førstebibliotekar og faglig leder for Manuskript- og Lib.rar-samlingen ved Universitetsbiblioteket. En stor takk til deg for din fantastiske og entusiastiske veiledning og interesse for prosjektet mitt. Jeg vil også takke deg for at du har passet på at jeg har levert arbeid til tidsfrister underveis i prosjektet. Det har vært høyst nødvendig for å komme i mål.

Jeg vil også rette en takk til Ekaterina Lvovna Parnak, tidligere konservator ved Manuskript- og Lib.rar-samlingen ved Universitetet i Bergen. Forskningsmaterialet du var så snill å gi meg, før jeg kom ordentlig i gang med prosjektet, har vært til stor hjelp underveis i skrivingen, og ikke minst hjulpet meg med flere av problemstillingene mine.

Jeg vil også takke flotte venner som har stilt opp i både form av emosjonell støtte, men også korrekturlesing av oppgaven. Og ikke minst en stor takk til min flotte samboer, som har støttet meg og oppmuntret meg med skrivingen, når jeg har vært utslitt og lei.

Bergen, 13.05.2023

Lise Victoria Utsogn Malz

Innhold

Forord	
Figurer	1
1. Innledning.....	2
1.1 Emne og mål.....	3
1.2 Ms. 504	3
1.3 Problemformuleringer	4
1.4 Oppgavens oppbygging	4
2. Teori og metode	5
2.1 Metoder.....	5
2.1.1 Nyfilologi	5
2.1.2 Kodikologi	6
2.1.3. Paleografi	7
2.1.4 Hvordan jeg vil bruke metodene i min analyse.....	8
2.1.5. Fysisk behandling av håndskriftet	8
2.2 Tidebokens bakgrunn	8
2.2.1 Breviarer	9
2.2.2 Psaltere	9
2.3 Tidebøkers generelle innhold i middelalderen	10
2.3.1 Oppbygging og innhold	11
2.3.2 Innholdet	11
3. En tidebok fra Rouen, i Bergen	16
3.1 Særtrekk og oppbygging.....	16
3.2 Opprinnelse.....	18
3.3 Skriften	19
3.3.1 Textualis.....	20
3.3.2 Cursiva	21
3.3.3 Hybrid	22
3.3.3.1 Loopless bastarda.....	22
3.4 Illustrasjoner (miniatyrer)	25

3.5 Initialer	26
3.5.1 Marginaler	30
3.6 Rubrikker	31
4. Innhold Ms. 504	32
5. Tekster, bønner, hymner og oversettelser	43
6. Konklusjon	57
Bibliografi	60
Appendix	62

Figurer

Figur 1. Oversikt over de kanoniske timene.....	10
Figur 2. Kollasjoning av Ms. 504.....	17
Figur 3. de Hamel, 1986.....	18
Figur 4. Bilde av folio 23v..	21
Figur 5. Bilde av folio 22.r.....	23
Figur 6. Bilde av folio 23v	23
Figur 7. Bilde av folio 131r.....	24
Figur 8. Bilde av folio 80v.....	24
Figur 9. Bilde av folio 22v & 23r.....	26
Figur 10. Bilde av folio 35r.....	27
Figur 11. Bilde av folio 31v.....	28
Figur 12. Bilde av folio 30r.....	29
Figur 13. Folio 17r., Figur 14. Folio 19r.....	29
Figur 15. Folio 30r. Figur 16. Folio 40v., Figur 17. Folio 44r., Figur 18. Folio 47r.	30
Figur 19. Bilde av folio 42v.....	31
Figur 20. Bilde av folio 37.r.....	31
Figur 21. Bilde av folio 18v.....	34
Figur 22. Bilde av folio 21v & 22r.....	35
Figur 23. Bilde av folio 22v.....	35
Figur 24. Bilde av folio 23v & 39v.....	37
Figur 25. Bilde av folio 50., Figur 26. Bilde av folio 50.....	39
Figur 27. Folio 63v & 64r.....	40

1. Innledning

Ingen har noen gang talt opp hvor mange tidebøker som fremdeles eksisterer. Det ville vært mulig, men det ville tatt enormt med tid og tålmodighet, ettersom tidebøker er mer spredt rundt om i verden enn noe annet laget i middelalderen (de Hamel, 1986, s. 168). Tidebøker var de mest populære bøkene i senmiddelalderen, og var mer utbredt enn til og med Bibelen. Sjangeren oppstod rundt 1250 og forble populær gjennom 1500-tallet. Tidebøkernes popularitet kan tilskrives ulike årsaker, men bøkene var godt tilpasset en voksende gruppe av velstående borgere med interesse for bøker. På begynnelsen av 1400-tallet eide folk ofte ikke bare én, men flere tidebøker. Disse bøkene ble produsert i tusenvis av eksemplarer for kongelige, aristokrater og velstående middelklasse, og denne typen manuskript er blant dem det er gjort flest funn av til den dag i dag (Clemens & Graham, 2007, s. 208). Tidebøkernes popularitet var størst i Nord-Europa (inkludert Frankrike), hvor etterspørselen var enorm. Dette står i kontrast til land som Spania, Italia og Tyskland, hvor tidebøker forekommer i langt mindre antall (Wieck, 1988, s. 31). Frankrike dominerte tidebøkernes levetid, da nesten to tredjedeler av tidebøker gjennom 2,5 århundrer var franske (Wieck, 1988, s. 28).

Tidebøker inneholdt bønner som skulle leses på bestemte tidspunkter gjennom dagen og kvelden, derav navnet "Tidebok" (Book of Hours/Livre d'heures). Selv om bøkene inneholdt bønner, var de ikke ment for prester og geistlige, men for lekfolk, både kvinner og menn (de Hamel, 1986, s. 168). Hensikten var å la ikke-geistlige delta i den daglige bønningen og tilbedelsen som tidligere var forbeholdt munkene og prester. Tidebøker lignet på breviarer, prestenes bønnebøker, men var mindre komplekse og enklere å bruke. I tidebøker hadde leseren en nær samtale med en av middelalderens hovedpersoner, Jomfru Maria. Hennes kult gjorde tidebøker svært populære, og innholdet fokuserte i stor grad på henne (Wieck, 1988, s. 27).

I Norge er det kun bevart noen titalls kjente tidebøker i moderne offentlige samlinger. Og de fleste er innført til Norge i nyere tid. Ved Nasjonalbiblioteket i Oslo er det ca. 10 tidebøker, og noen er presenterte på deres nettside, www.nb.no. Universitetet i Bergen har én tidebok, Ms. 504, som så vidt man vet er den eneste som finnes i en offentlig samling i Bergen.

1.1 Emne og mål

Jeg ønsker i denne oppgaven å se på håndskriftet Ms. 504 fra Spesialsamlingen på UiB. Med tanke på at det ikke finnes mange tidebøker i Bergen, står dette lille håndskriftet i særstilling. Det har blitt gjort grundige studier av boken for konserveringsformål ved konservator Ekaterina Lvovna Pasnak, og den har vært anvendt i undervisning. Men en helhetlig analyse og en gjennomgang av innholdet har ennå ikke blitt gjort.

Jeg vil her undersøke hvordan man kan tilnærme seg et håndskrift fra et kodikologisk perspektiv, hvor man balanserer form og innhold i Ms. 504 som fysisk gjenstand og bærer av teksten. Årsaken til at jeg har valgt en oppgave med materiell tilnærming er basert på min bakgrunn innen arkeologi i tillegg til en pågående utdanning i latin. Er det mulig å kombinere det fysiske aspektet med det skriftlige og samtidig få svar på spørsmål jeg stiller videre vedrørende håndskriftet?

Jeg vil med denne brede tilnærmingen også se håndskriftet Ms. 504 i forhold til hvordan boken er presentert på Marcus, Spesialsamlingenes portal til digitalisert kildemateriale. Er informasjonen som er gitt rimelig? Hvordan kan særtrekkene ved Ms.504s innhold, form og historie presenteres på en bedre og fyldigere måte?

1.2 Ms. 504

Beskrivelsen av Ms. 504 fra www.marcus.uib.no lyder slik:

«Bønnebok paa Pergament skrevet i Frankrik ca. 1350 (paa latin) Begynder med en kalender, der er paa fransk, og viser tydelig manuskriptets herkomst. 8°. 86 beskrevne blader. H. Datering 1470-1480 (David Ganz, Mara Hofmann, England) "Style is clearly Rouen. Use is clearly Rouen. Ms was intended for a woman».

I beskrivelsen av manuskriptet Ms. 504 kan man observere at det har blitt datert på to ulike tidspunkter. Den første dateringen ble gjort til rundt 1350, og ble utført på slutten av 1800-tallet. Imidlertid ble manuskriptet senere datert til perioden 1470-1480 av David Ganz og Mara Hofmann, etter en fragmentshop i Bergen i 2005. Basert på denne siste dateringen ble manuskriptets opprinnelsessted fastslått til Rouen i Frankrike. I denne oppgaven vil jeg ta utgangspunkt i den sistnevnte dateringen og basere mine undersøkelser på den.

1.3 Problemformuleringer

I denne oppgaven har jeg flere ting som jeg mener er viktige og ønsker å belyse på best mulig måte, basert på kodikologi, nyfilologi/materiell filologi og paleografi som metoder.

- Jeg ønsker først og fremst å se på tekstene som finnes i Ms. 504, er de fullstendige, og er innholdet i boka i en «fullstendig» rekkefølge, sammenliknet med andre tidebøker fra samme periode og sted?
- Hva slags skrifttype(r) er brukt gjennom boka? Dersom det er flere enn én, hvilke er det?
- Basert på nøye gjennomgang av håndskriftet og sammenlikning med andre håndskrifter fra samme sted og samme periode, hva kan man si om standarden til Ms. 504?
- Hvordan kan man lage en oversikt over innholdet i Ms. 504, som kan gi en god, oversiktlig og informativ beskrivelse for andre lesere?

1.4 Oppgavens oppbygging

Oppgaven er delt inn i 6 kapitler. I kap. 2 vil jeg både presentere metodene jeg bruker i denne oppgaven for å løse problemstillingene mine, og teorien om hvordan et typisk og generelt innhold i tidebøker fra middelalderen vil se ut. Videre vil jeg i kap. 3 presentere Ms. 504 som tidebok og materiale og gå litt mer i dybden på akkurat dette eksemplaret og hvordan det eventuelt kan skille seg ut fra andre tidebøker fra samme sted og tidsperiode. Her vil jeg også presentere to andre håndskrifter jeg videre sammenlikner Ms. 504 med. Dette er håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123. I kap. 4 presenteres Ms. 504 sitt konkrete innhold inndelt etter punktene som jeg presenterer i kap. 2. Her vil jeg også vise konkrete eksempler på særtrekkene ved Ms. 504. Deretter kommer et kapittel med utvalgte tekster, bønner og hymner som jeg har oversatt fra latin til norsk. I kap. 5 har jeg valgt å ta med oversettelser, som jeg tidligere har jobbet med gjennom min mastergrad. Til slutt har vi kap. 6 som er en konklusjon av heile oppgaven. Her konkluderer jeg med svarene jeg har kommet frem til, samt noen avsluttende tanker og refleksjoner.

Etter bibliografien er det lagt ved en appendix. Denne består av oversikten over innholdet i Ms. 504, som jeg har laget i samarbeid med Alexandros Tsakos. Måten denne oversikten er satt opp på, er linje for linje. Jeg har valgt å bruke forkortelser for versus (V), responsorium (R) og antifoner (Ant). Transkripsjonene som er gjort, er av versus, responsorium, antifoner

og kortere bønner og hymner. De lengre hymnene, bønnene og større utdrag av Vulgata, er ikke transkribert. Det ville tatt for mye plass, og altfor mye tid dersom man skulle inkludert det. Denne oversikten er ikke ferdigbehandlet. Det vil si at det sannsynligvis vil bli gjort endringer, dersom den skal være med på www.marcus.uib.no. Men jeg har valgt å inkludere den for å vise hva jeg har arbeidet med ved siden av hovedoppgaven. Det har også vært til stor hjelp for arbeidet mitt med innholdet i Ms. 504, og ikke minst svært lærerikt.

2. Teori og metode

Det å studere middelalderske håndskrifter krever en viss mengde kunnskap om sammensettingen av bøkene og metodene rundt deres produksjon. For å kunne se på håndskriftet Ms. 504 både som en fysisk gjenstand og bærer av teksten i helhet, er det ulike tilnærminger og metoder som må kombineres og benyttes. Disse inkluderer; nyfilologi, kodikologi og paleografi.

Jeg vil også beskrive metodene vi har brukt når vi har behandlet Ms. 504 som fysisk gjenstand.

2.1 Metoder

2.1.1 Nyfilologi

Nyfilologi er en tilnærming som vektlegger studiet av manuskriptenes materialitet, interdisiplinær forskning, variasjon og brukerperspektiv. Den fokuserer på manuskriptenes fysiske aspekter og bruker metoder fra ulike disipliner, som historie, litteratur, lingvistikk, kunsthistorie og arkeologi, for å studere middelaldertekster og deres kulturelle kontekster. Nyfilologi anerkjenner at tekster eksisterer i mange varianter og versjoner og understreker viktigheten av å studere hver variant individuelt og å forstå dem som produkter av deres samtid. Forskjellen fra tradisjonell filologi ligger først og fremst i hva som er det primære formålet, som tradisjonelt har vært å kombinere ulike tekstkilder for å etablere én tekst for utgivelse. Den tar også hensyn til hvordan tekster ble brukt og tolket av samtidige lesere, og hvordan dette påvirket deres form og innhold. Nyfilologi er en mer generell fremgangsmåte heller enn en formell metodologi eller teori. Tilnærmingen har bidratt til en fornyet interesse for middelalderstudier og har gitt viktige innsikter i hvordan tekster ble produsert, brukt og tolket i løpet av denne perioden (Rohrbach, 2018, s. 210; Driscoll, 2010, s. 90-92).

Nyfilologi som term vokste på grunn av en spesialutgave av «Speculum» i januar 1990. Denne satte i gang en debatt blant akademikere på 90-tallet, hvor nyfilologi ble et langvarig og kontroversielt tema, men som siden har blitt mer akseptert som en term innenfor middelalderforskning (Yager, 2011, s. 999; Driscoll, 2010, s. 90). Stephen G. Nichols er en av grunnleggerne av bevegelsen og beskriver nyfilologi som en "postmoderne tilbakevending til røttene av middelalderstudier." Nichols anser nyfilologi for å være en retur til vektlegging av manuskriptet som hovedfokus i forskningen. Dette inkluderer også alle elementene som er forbundet med manuskriptet, slik som illustrasjoner, layout, marginer, markeringer, samt behandlingen utført av skrivere og lesere (Yager, 2011, s. 999). I en senere artikkel tok Nichols til orde for å kalle tilnærmingen materiell filologi, et begrep som har fått fotfeste og som nå oftere blir brukt (Nichols, 1997, s. 10).

Begrepet materiell filologi blir gjerne sett på som en mer nøytral og treffende term, og blir i dag oftere brukt. Jeg har valgt å primært referere til tilnærmingen som nyfilologi ettersom det i Norge er et veletablert begrep og her oppleves som mindre kontroversielt.

2.1.2 Kodikologi

Kodikologi er en akademisk disiplin som konsentrerer seg om å utforske de fysiske og materielle sidene ved bøker og manuskripter, med særlig fokus på håndskrifter fra tiden før trykkekunsten. Hovedmålet med kodikologi er å forstå prosessen bak produksjonen av bøker og manuskripter, deres historie og kulturelle relevans. Disse studiene gir oss innsikt i bokproduksjon, lesing og skriving i fortiden, og hjelper oss med å forstå de kulturelle, historiske og intellektuelle sammenhengene hvor manuskripter ble laget og distribuert.

Kodikologiske studier tar for seg en rekke aspekter, som inkluderer å analysere materialene brukt for å lage manuskripter, for eksempel pergament, papir, blekk og andre skrivematerialer. Dette omfatter også undersøkelser av teknikker og metoder som ble brukt for å produsere disse materialene. Videre fokuserer kodikologi på organiseringen av manuskripter, blant annet hvordan ark og legg ble satt sammen, sidenummerering og foliering. Studiet av tekstopsett på siden er en annen viktig del av kodikologi. Dette innebærer å se på avsnitt, linjeavstand, marger og bruken av rubrikker og initialer for å skille mellom seksjoner og kapitler. I tillegg analyserer kodikologi dekorative og illustrative elementer i manuskripter, som initialer, rammer og miniatyrmalerier. Dette omfatter også studier av de kunstneriske stilene og teknikkene som ble brukt i produksjonen av slike illustrasjoner. Kodikologi tar også hensyn til den fysiske beskyttelsen av manuskriptene,

inkludert materialer og teknikker som ble brukt for å lage omslag og innbindinger. Videre inkluderer kodikologiske studier undersøkelser av manuskriptenes historie, deres tidligere eiere, samlere og biblioteker. Dette kan omfatte studier av bokmerker, ekslibris og andre merker som indikerer eierskap og opprinnelse (Beal, 2008, s. 78; del Barco, 2017, s. 3-6).

2.1.3. Paleografi

Ordet paleografi kommer fra det greske ordet *palaiograph* (gammel skriving). Termen paleografi betegner studie av skriften og historien til manuskripter. Det involverer beskrivelsen og analysen av gamle manuskripter, dechiffreringen av tekster, både identifisering og datering av skrivere og skrift, og gjenkjennelse av opprinnelsessted til manuskriptene og skrivepraksisen (Beal, 2008, s. 279).

Paleografi er en vitenskapelig disiplin som konsentrerer seg om å studere gamle og historiske skrifter, spesielt håndskrift i manuskripter, innskrifter og dokumenter (Derolez, 2003, s. 1). Hensikten med paleografi er å dekode, datere og kategorisere ulike skriftformer, samt å forstå deres utvikling og betydning gjennom forskjellige historiske perioder. Dette gir verdifull innsikt i skrivekunst, utdanning, litteratur, kommunikasjon og kulturhistorie. Paleografiske studier kan også bidra til tekstkritikk og forståelsen av manuskripters opprinnelse og historie. Paleografi er en viktig disiplin for forskere innen historie, litteratur, lingvistik og kunsthistorie, og gir innsikt i skriftens utvikling og betydning i ulike kulturer og historiske perioder. Blant de mest betydningsfulle aspektene ved paleografi finner vi studiet av skrifttyper. Datering og kronologi er også viktig i paleografi, der forskere forsøker å fastslå dateringen av manuskripter og dokumenter basert på skrifttyper og skrivekonvensjoner. Dette kan være en krevende prosess som krever inngående kjennskap til skriftens historiske utvikling og lokale variasjoner. Å kunne gjenkjenne og tolke middelalderens omfattende systemer for forkortelser i kopieringsprosessen, er også en viktig del av paleografisk kunnskap. Å kunne gjengi teksten korrekt kan være en utfordring på grunn av slitasje, blekkforringelse og endringer i skriftkonvensjoner over tid. I tillegg fokuserer paleografi på skrivepraksis, teknikker og materialer som ble brukt i ulike perioder og kulturer. Dette kan omfatte analyse av blekk, skriveinstrumenter og skrivematerialer som pergament og papir. Til slutt tar paleografi også hensyn til den sosiale og kulturelle konteksten der skrift ble brukt og utviklet. Dette inkluderer skrivekunstens rolle i utdanning, religion, administrasjon og kulturutveksling (Webber, 2020; Brown).

2.1.4 Hvordan jeg vil bruke metodene i min analyse

Ved å bruke metodene fra nyfilologi, kodikologi og paleografi, kan jeg utforske og analysere Ms. 504 på en grundig og helhetlig måte. Disse metodene gir meg muligheten til å forstå både de materielle og kulturelle aspektene ved håndskriftet. Kodikologi og paleografi vil være nyttig for å forstå bokens fysiske egenskaper og skriftsystemet som ble brukt, mens nyfilologi vil hjelpe meg å forstå teksten og den historiske kontekst. De tre tilnæringsmåtene utfyller hverandre i studiet av middelaldertekster og deres kulturelle kontekster.

2.1.5. Fysisk behandling av håndskriftet

Underveis i mitt arbeid med undersøkelser og transkribering av Ms. 504, har jeg hovedsakelig brukt den digitaliserte versjonen av håndskriftet, som ligger tilgjengelig på Marcus. Dette har vært for å skjerme håndskriftet mest mulig, men jeg har vært så heldig å få lov til å være med å se på håndskriftet fysisk ved et par anledninger. Første gangen jeg så håndskriftet fysisk, var faktisk lenge før jeg hadde tenkt på en mastergrad i latin. Underveis i min tidligere bachelorgrad i arkeologi, tok jeg i 2019 et emne (LAT107), med Åslaug Ommundsen som en av de emneansvarlige. I dette emnet ble vi presentert for blant annet Ms.504 som fysisk gjenstand. Den gangen fikk jeg selvfølgelig ikke lov til å røre håndskriftet, men da jeg i fjor vår så på håndskriftet sammen med tidligere konservator, Ekaterina Pasnak, fikk jeg lov til å bla gjennom håndskriftet under oppsyn. Den gangen ble det gjort med hansker, for å skåne pergamentet. Vi brukte en bokvugge for å holde boken på plass når vi bladde gjennom den. Jeg har også vært så heldig å få se på håndskriftet under arbeidet med oppgaven, da med Åslaug Ommundsen og Alexandros Tsakos. Denne gangen ble det ikke brukt hansker, fordi man ønsket å kjenne pergamentets tykkelse og tekstur, og få en følelse av Ms. 504. Det ble heller ikke brukt en bokvugge. Dette var fordi vi skulle se på leggene i boken og selve innbindingen. Det var derfor viktig at det var mulig å kunne snu håndskriftet, slik at man fikk ordentlig innsyn.

2.2 Tidebokens bakgrunn

For å forstå bakgrunnen for en tideboks innhold, har jeg valgt å ta med informasjon om både breviar og psaltere, ettersom tidebøker har sin opprinnelse fra dem, og er en videreutvikling av begge to.

2.2.1 Breviarer

Breviarer fra middelalderen er liturgiske bøker som inneholder tidebønner, som skulle resiteres av geistlige og klostermedlemmer i løpet av dagen og natten, også kjent som tidebønnene. Tidebønnene er en serie bønner, salmer, hymner, lesninger og responser som utgjør den daglige syklusen av kristen tilbedelse i den vestlige kirken. Munker og nonner skulle lese fra sine breviar like mange ganger om dagen, noe som understreker viktigheten av breviarene i middelalderens religiøse praksis.

Innholdet i breviarene består av en komplett samling av tidebønnene, inkludert tekstene for alle åtte tidebønnene: *matutin*, *laudes*, *prim*, *ters*, *sext*, *non*, *vesper* og *completorium*. De inneholder også liturgiske tekster for kirkelige høytider og helgendager, samt lesninger fra Skriften og helgenlegender. Breviarer er organisert i henhold til liturgisk kalender, og tekster og bønner er inndelt i seksjoner basert på kirkeåret og helgenfester. De inkluderer også kalendere, tabeller og andre hjelpemidler for å finne riktig liturgi for hver dag og tidspunkt. Bruken av breviarer var hovedsakelig ment for geistlige og klostermedlemmer som en del av deres daglige bønn og tilbedelse. De ble også noen ganger brukt av utdannede lekfolk for personlig bønn og studium, men de var generelt mindre tilgjengelige og mindre praktiske for lekfolk enn det tidebøker var. Middelalderske breviarer kunne være rikt dekorert og illuminert, med utsøkte miniaturer, initialer og dekorative elementer som reflekterte eierens fromhet og sosiale status. De kunne være enkle og funksjonelle eller mer praktfulle og kostbare, avhengig av eierens behov og ressurser (de Hamel, 1986, ss. 209-212).

2.2.2 Psaltere

Psaltere fra middelalderen er bøker som inneholder Salmenes bok fra Det gamle testamente, ofte ledsaget av bønner, hymner og annet liturgisk materiale. Salmenes bok består av 150 salmer som tradisjonelt er tilskrevet kong David. I middelalderens kristne fromhet og liturgi ble salmene betraktet som viktige bønner, og ble resitert i klostre og kirkelige sammenhenger som en del av tidebønnene.

Psalterne hadde flere funksjoner og bruksområder i middelalderens kristendom. De ble brukt liturgisk av munkene, nonnene og geistlige som en del av tidebønnene, der salmene ble resitert i en fastsatt rekkefølge gjennom dagen og uken. Psaltere ble også brukt av legfolk for personlig bønn og meditasjon. Disse kunne variere i utforming, fra enkle til mer praktfulle eksemplarer,

avhengig av eierens status og rikdom. Mange psaltere var rikt illuminerte og tjente også kunstneriske og dekorative formål. De inneholdt i likhet med breviar, utsøkte miniatyrer, initialer og dekorative elementer som reflekterte eierens fromhet og sosiale status. Dette gjorde psalterne til verdifulle og ettertraktete objekter i middelalderens kristne kultur (de Hamel, 1986, ss. 209-212).

Tidebøker representerer en videreutvikling og sammensmelting av breviarer og psaltere. Tidebøkene kombinerer elementer fra begge deler, og tilfører ytterligere tekster og bønner for å skape et mer omfattende og tilgjengelig bønne- og meditasjonsverktøy for både geistlige og lekfolk. Denne sammensmeltingen av breviarer og psaltere i tidebøkene reflekterer både en utvikling i liturgisk praksis og en økende etterspørsel etter personlig fromhet og andakt blant kristne i middelalderen.

2.3 Tidebøkers generelle innhold i middelalderen

Jeg mener det er viktig å gå gjennom det mer «generelle» innholdet til tidebøker fra middelalderen, altså et typisk oppsett for hva en tidebok inneholdt, for å forstå Ms. 504 som et helhetlig håndskrift. Innholdet jeg har valgt å ta med er innhentet fra ulike bøker og nettsider, i tillegg til egne sammensetninger av innhold basert på gjennomgang av Ms. 504 og to andre tidebøker fra Rouen, ca. 1400-1500. Jeg har valgt å bruke en nettside som kilde, ettersom innholdet her er meget oversiktlig; <http://medievalist.net/hourstxt/home.htm>.

En tideboks innhold kunne variere i stor grad basert på både sted, årstall og skriveren, men også ut fra eierens egne ønsker. Derfor vil jeg understreke at det jeg skriver videre ikke er et fastsatt innhold, men heller et utgangspunkt for videre undersøkelser.

Det var meningen at eieren av tidebok skulle stoppe åtte ganger om dagen for å lese tekster fra tideboken under private omstendigheter. Sannsynligvis skulle det sies stille, og det finnes til og med beskrivelser av at folk gjorde akkurat dette (de Hamel, 1986, s. 170).

Matutin	Midnatt
Laudes	Før soloppgang
Prim	Første timen, 6:00
Ters	Tredje timen, 9:00
Sext	Sjette timen, 12:00
Non	Niende timen, 15:00
Vesper	Kveldsbønn, tidlig kveld
Completorium	Nattbønn, før leggetid

FIGUR 1. OVERSIKT OVER DE KANONISKE TIMENE.

2.3.1 Oppbygging og innhold

Det er viktig å huske på at tidebøker fra middelalderen varierer i innhold og struktur. Et av felleselementene i alle tidebøker er kalenderen, kalt *calendarium*, som er plassert i starten av manuskriptet. Utover dette kan rekkefølgen på innholdet variere betydelig. Abbed Leroquais utarbeidet en grunnleggende klassifisering av innholdet i tidebøker, og han delte dem inn i tre separate elementer: essensielle tekster, sekundære tekster og tilleggstekster.

De essensielle tekstene er hentet fra breviarer og inkluderer *calendarium*, *Jomfruens tidebønner*, *botssalmene*, *litaniet*, *De dødes tidebønner* og *helgenbønner*. I tillegg til disse tekstene fra breviarer utviklet tidebøker seg til å inneholde flere tekster, som Leroquais kaller for sekundære tekster. Disse inkluderer passasjer fra de fire evangeliene - Matteus, Markus, Lukas og Johannes - hvor de beskriver Jesus Kristus' liv, død og oppstandelse, samt to utvalgte bønner til Jomfru Maria, «*Obsecro te*» og «*O intemerata*». Det finnes også en rekke kortere tekster, som *Det hellige korsets tidebønner*, *Den hellige ånd* og *Den hellige treenighet*, *Jomfruens femten gløder* og *de syv bønnene til frelseren*. Leroquais' tredje kategori, tilleggstekster, omfatter utdrag fra psaltere og diverse bønner. Disse tilleggstekstene ble ofte inkludert i tidebøker for å ytterligere tilpasse og utvide innholdet (Harthan, 1977, s. 14). En rekkefølge på innhold som går igjen i tidebøker: 1. *Calendarium*; 2. Perikoper (passasjer fra de fire evangeliene); 3. Bønn til Maria: *Obsecro te*; 4. Bønn til Maria: *O intemerata*; 5. *Jomfruens tidebønner*; 6. *Korsets tidebønner*; 7. *Den Hellige Ånds tidebønner*; 8. *Botssalmer*; 9. *Litaniet*; 10. *De dødes tidebønner*; 11. *Helgenbønner*; 12. *Tilleggsbønner* (valgfritt) (Harthan, 1977, s. 14).

2.3.2 Innholdet

Kalenderen

Alle tidebøker starter med et *calendarium* og denne kalenderen følger det samme mønsteret som i breviarer, psaltere og missaler og andre liturgiske tekster (Harthan, 1977, s. 15). Den inneholder en liste over hver eneste festdag, 365 dager i året fordelt på 12 måneder.

Calendarium inneholder kolonner på venstre side som er fylt med en rekke tall (de gylne numrene) samt en kolonne til fylt med søndagsbokstaver. Kolonnen fylt med bokstaver var ment for å hjelpe eierne med å finne søndagene gjennom året. Samlet ble kolonnene brukt til å finne datoene for viktige høytider slik som f.eks. påske, som var den viktigste for kirken

(Wieck, 1988, s. 45). Hver måned har en egen liste med oversikt over de viktige helligdagene, hvorav mange er markert i ulike farger; blå, rødt og gull for å skille mellom viktigheten av festdagene, i tillegg til at det har en estetisk effekt (Clemens & Graham, 2007, s. 209). Jul, påske, festdager til apostler og store helgener er ofte skrevet i gull eller rødt (derav dagens betegnelse «røde dager») (Harthan, 1977, s. 15).

Evangeliene

Etter kalenderen er det vanlig å følge opp med lesing fra de fire evangeliene. Det starter med Johannes 1:1-14, hvor han forteller om mysteriet om inkarnasjonen, etterfulgt av Lukas 1:26-38 som beskriver bebudelsen. Deretter Matteus 2:1-12 som forteller om Jesus, som Guds sønn. Til sist er det beskrivelsen av Jesus' siste møte med disiplene etter oppstandelsen, i Markus 16:14-20 (Clemens & Graham, 2007, s. 210).

Bønner til Jomfru Maria

I tidebøkene finnes det stort sett alltid to bønner som er dedikert til Jomfru Maria; «Obsecro te» og «O intemerata». De er vanligvis plassert mellom evangeliene og *Jomfruens tidebønner*. Begge bønnene ønsker å sikre forbønn til den som ber.

«Obsecro te»

Denne bønnen minnes sterkt Jomfru Marias glede ved å bringe Jesus Kristus inn i denne verdenen, samt hennes sorg over korsfestelsen av ham (Clemens & Graham, 2007, s. 212).

«O intemerata»

I denne bønnen omtales både Jomfru Maria og Døperen Johannes, som begge var vitne til Jesu korsfestelse. Bønnen ber de begge om å våke over den som ber (Clemens & Graham, 2007, s. 212).

Jomfruens tidebønn

Kjernen til manuskriptet omhandler Jomfru Maria og dermed *Jomfruens tidebønner*. Dette er en serie bestående av et standard sett med bønner og salmer, som var ment å brukes for å ære Jomfru Maria ved hver av de kanoniske timene i løpet av dagen. Stort sett er alt dette skrevet på latin. *Matutin* starter med «Domine labia mea aperies. Et os meum annuntiabit laudem tuam» (*Herre åpne mine lepper. Og min munn skal forkynne din ros*). Resten av timene, bortsett fra *completorium*, begynner med setningen: «Deus in adiutorium meum intende»

(*Strekk ut til min (hjelp) Gud*). *Completorium* som er den siste timen i løpet av dagen, starter med: «*Converte nos Deus salutaris noster*» (*Vend oss, vår frelsende Gud*). Deretter består hver time av en kort hymne, salmer (vanligvis 3 stk.), et kort lesestykk eller *capitulum* (kapittel) og en bønn. Alle disse er ispedd med setningen som starter med «ant» (*antifoner*), «v» (*versus*) og «r» (*reponsorium*). Disse varierer i stor grad fra manuskript til manuskript (de Hamel, 1986, s. 170). Selv om innholdet i *Jomfruens tidebønner* kan variere noe fra tidebok til tidebok, er det en generell struktur og samling av tekster og bønner som ofte blir fulgt. De åtte tidebønnene og deres typiske innhold inkluderer *matutin*, som består av *Invitatorium* og *Nocturna; laudes*, som inneholder antifoner, salmer, et *canticum* fra Det gamle testamente, en kort bibellesning, og en avsluttende bønn; *prim, ters, sext* og *non*, som alle har lignende strukturer med en kort hymne, antifoner og salmer, en kort bibellesning, verset «*Dominus vobiscum*» (*Herren være med dere*) og bønnen «*Deus qui de beatae Mariae*» (*Gud, som av den salige Maria*), og en avsluttende bønn; *vesper*, som inneholder en kort hymne, antifoner og salmer, et *canticum* fra Det nye testamente, en kort bibellesning, verset «*Dominus vobiscum*» og bønnen «*Deus qui de beatae Mariae*», og en avsluttende bønn; og til slutt *completorium*, som består av en kort hymne, antifoner og salmer, en kort bibellesning, verset «*Benedicta tu in mulieribus*» (*Velsignet er du blant kvinner*) og bønnen «*Deus qui de beatae Mariae*», og en avsluttende bønn samt en velsignelse for natten (Clemens & Graham, 2007, s. 213).

Korsets tidebønner

Korsets tidebønner er en samling av bønner og tekster som fokuserer på Jesu lidelse og korsfestelse. De ulike tidebønnene og deres typiske innhold inkluderer *matutin*, som består av *Invitatorium* og *Nocturna* knyttet til Jesu lidelse og død; *laudes*, som inneholder antifoner, salmer, et *canticum* fra Det gamle testamente, en kort bibellesning relatert til korset og en avsluttende bønn; *prim, ters, sext* og *non*, som alle har lignende strukturer med en kort hymne med fokus på Jesu lidelse, antifoner og salmer, en kort bibellesning relatert til korset og en avsluttende bønn; *vesper*, som inneholder en kort hymne med fokus på Jesu lidelse, antifoner og salmer, et *canticum* fra Det nye testamente som «*Magnificat*» med fokus på korset, en kort bibellesning relatert til korset og en avsluttende bønn; og til slutt *completorium*, som består av en kort hymne med fokus på Jesu lidelse, antifoner og salmer relatert til korset og Jesu lidelse, en kort bibellesning relatert til korset og en avsluttende bønn samt en velsignelse for natten (Clemens & Graham, 2007, s. 213).

Den hellige ånds tidebønner

Den hellige ånds tidebønner er en samling av bønner og tekster som fokuserer på Den hellige ånd og dens virke i verden og i de troendes liv (Clemens & Graham, 2007, s. 213). Strukturen her er den samme som de andre tidebønnene, men med hovedfokus på Den Hellige Ånd.

Botssalmene

Botssalmene er en samling av salmer fra Det gamle testamente som er kjent for deres bønner om tilgivelse og anger (Clemens & Graham, 2007, s. 217). Botssalmene inkluderer følgende (de Hamel, 1986, s. 174):

1. Salme 6: «Domine, ne in furore» (*Herre, ikke i din vrede*)
2. Salme 31: «Beati quorum remissae» (*Salige er de hvis synder er tilgitt*)
3. Salme 37: «Domine, ne in furore» (*Herre, ikke i din vrede*)
4. Salme 50: «Miserere mei Deus» (*Gud, miskunn deg over meg*)
5. Salme 101: «Domine exaudi orationem meam» (*Herre, hør min bønn*)
6. Salme 129: «De profundis» (*Fra dypet*)
7. Salme 142: «Domine exaudi orationem meam» (*Herre, hør min bønn*)

Litaniet

Litaniet er en liste med navn på helgener etterfulgt av «OR», som står for «ora pro nobis» (be for oss). Det inkluderer også engler, erkeengler, evangelister og apostler, martyrer, bekjennere og jomfruer. Disse blir etterfulgt av bønner. *Litaniet* er en svært følelsesladet tekst, som stammer fra den tidligste kristne liturgien. *Litaniet* er en serie med bønner som består av anrop og respons, ofte benyttet i tidebøker og liturgiske sammenhenger. Det inneholder gjentatte bønner om Guds nåde og barmhjertighet, som «Kyrie eleison» (Herre, miskunn deg) og «Christe eleison» (Kristus, miskunn deg) (Clemens & Graham, 2007, s. 217). Invokasjoner til den Hellige Treenighet er også inkludert, med bønner rettet mot Gud Fader, Gud Sønn og Gud Den Hellige Ånd, samt Den Hellige Treenighet som én Gud. *Litaniet* inneholder også påkallelser til Jomfru Maria og andre helgener og martyrer, etterfulgt av «OR». Bønner om beskyttelse, veiledning og hjelp er inkludert, med anmodninger om frelse fra ulike farer og

prøvelser, etterfulgt av responsen «Libera nos, Domine» (Fri oss, Herre). I tillegg inneholder litaniet bønner om Guds nåde, tilgivelse og hjelp i forskjellige aspekter av livet, ofte etterfulgt av responsen «Te rogamus, audi nos» (Vi ber deg, hør oss). Litaniet avsluttes med bønner og kollekter som oppsummerer temaet og hensikten, og ber om Guds nåde og barmhjertighet (de Hamel, 1986, s. 174).

De dødes tidebønner

De dødes tidebønner er en samling av bønner og tekster som brukes i den katolske kirke for å be for de døde, spesielt på «Alle sjelers dag» og ved begravelser. Disse tidebønnene fokuserer på å be for de avdødes sjeler og deres evige hvile. Frykten for en plutselig død var høyst reell under middelalderen, grunnet hyppige kriger og pester. Det er derfor ikke så rart at *De dødes tidebønner* har en sentral plass i mange tidebøker. *De dødes tidebønner* kan være en lang seksjon og er som regel mot slutten av en tidebok. Denne tidebønnen kommer med ytterligere salmer og tekster som i hovedsak var ment å leses rundt båren til den døde. I tillegg til dette formålet var det meningen at man skulle lese den daglig som både en beskyttelse mot døden, men også en påminnelse om dens nærhet (de Hamel, 1986, ss. 174-175). Generelt inneholder de innledende bønner, salmer og bibellesninger relatert til døden, sjelefred og evig hvile. I *matutin* er det et *Invitatorium* som inviterer de troende til å be for de avdøde, etterfulgt av *Nocturna*, som består av tre sett med bønner, salmer og bibellesninger, vanligvis med antifoner og responsorier relatert til døden og evig hvile. *Laudes* inneholder antifoner og salmer med fokus på å be for de døde, et *canticum* fra Det gamle testamente, en kort bibellesning relatert til døden og oppstandelsen, etterfulgt av et responsorium, og en avsluttende bønn eller kollekt som ber for de avdødes sjeler. *Vesper* inkluderer en kort hymne med fokus på å be for de døde, antifoner og salmer, et *canticum* fra Det nye testamente (ofte Magnificat) med fokus på døden og evig hvile, en kort bibellesning relatert til døden og oppstandelsen, etterfulgt av et responsorium, og en avsluttende bønn eller kollekt som ber for de avdødes sjeler (Clemens & Graham, 2007, ss. 217-218).

Helgenbønner

Helgenbønner i tidebøker er spesielle samlinger av bønner og tekster som brukes for å ære og minnes helgener i den kristne tradisjonen. Disse bønnene er ofte inkludert i tidebøker, og brukes i løpet av liturgiske feiringer på helgenenes festdager. Generelt inneholder helgenbønner innledende bønner, salmer, hymner, antifoner og responsorier som har et

spesielt fokus på helgenens liv, eksempel og lære. Bibellesninger og *canticum* som er relatert til helgenens historie eller temaer knyttet til deres helgenliv, kan også være en del av helgenbønnene. Helgenbønner i tidebøker kan variere avhengig av hvilken helgen som feires, og tradisjonen eller tideboken som brukes. Noen tidebøker kan ha spesifikke bønner og tekster for hver helgen, mens andre kan inneholde generelle bønner som kan tilpasses for å ære forskjellige helgener, basert på eierens ønsker. Samlet sett har helgenbønner i tidebøker som mål å hjelpe de troende til å nærme seg helgenenes eksempel og lære, og å be om deres forbønn og beskyttelse i deres eget åndelige liv.

3. En tidebok fra Rouen, i Bergen

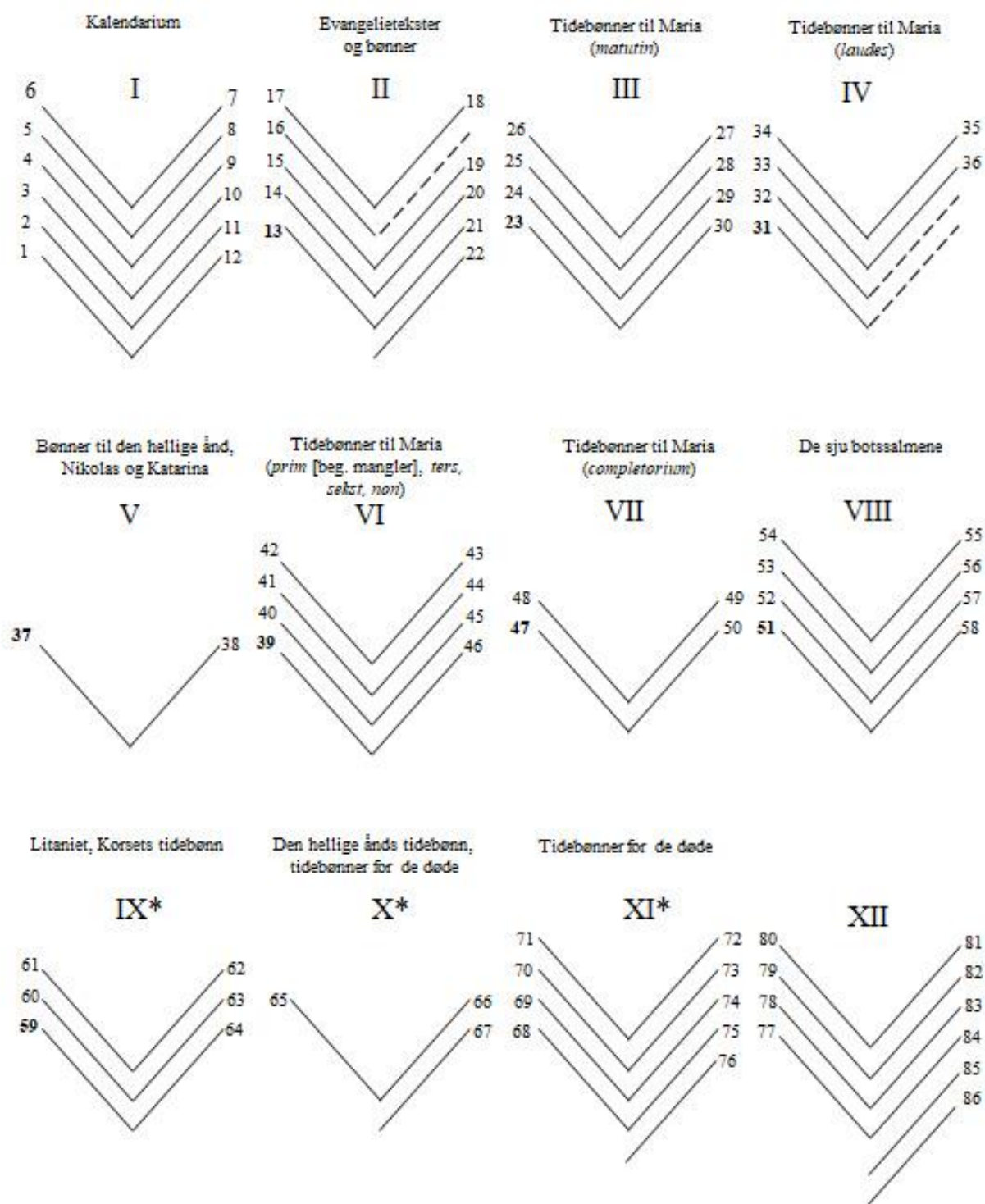
Til tross for de mange tidebøkene som er oppbevart i moderne samlinger, finnes det relativt få bevart i Norge. Den enkle og lille tideboken Ms. 504 ved Manuskript- og Lib.rar.-samlingen ved Universitetsbiblioteket i Bergen ser ut til å være den eneste i en offentlig samling her i byen. Ifølge katalogen, «Bergens Museums Aarbok» fra 1913, står det at Ms. 504 i 1890-årene ble kjøpt av konservator Gabriel Adolf Gustafson (Wiesener, 1913, s. 136). Det ser ut til at den ble kjøpt for å utvide manuskriptsamlingen til Bergens Museum. Her står også den første dateringen som den gangen ble gjort (1350). Som tidligere nevnt, tilsier den siste opplysningen at boken ble produsert i Rouen på 1470-tallet. Jeg vil i de følgende kapitlene ta utgangspunkt i denne dateringen når jeg videre gir en beskrivelse av bokens oppbygging og innhold.

3.1 Særtrekk og oppbygging

Jeg vil gi en kort fysisk beskrivelse av Ms. 504 basert på arbeidet til Ekaterina Lvova Pasmak: ID til boken er Bergen, Universitetsbiblioteket, Ms. 504 (Ubb-ms-504). Den har fått tittelen; «Bønnebok på pergament skrevet i Frankrike (Book of hours/Livre d'heures)». Den består av 86 blad og har dimensjonene: 15.5 høy x 11.5 bred x 2.4 dyp i cm. Tykkelsen til pergamentbladene varierer fra 0,15 mm til 0,2 mm, og materialtypen er tynt kalvpergament. Boken mangler også bokperm/omslag.

Med utgangspunkt i Ekaterinas kollasjoningering, har vi laget en oversikt over alle leggene, og eventuelle blad som mangler, i Ms.504. Noen steder tolket vi håndskriftet forskjellig, og det

er derfor noen få forskjeller. I og med at håndskriftet er i dårlig stand, måtte vi være forsiktige under undersøkelsen.

* Kollasjoneringen er noe usikker i disse leggene

FIGUR 2. KOLLASJONERING AV MS. 504.

3.2 Opprinnelse

Den internasjonale eksperten, Mara Hoffmann, har identifisert opprinnelsen til Ms. 504 som Rouen, men jeg vil sjekke om det er mulig å bekrefte ved hjelp av de Hamel sin teori om at stedsfesting er mulig ved å se på konkrete deler av innholdet.

Det er veldig uvanlig for overlevende tidebøker å inneholde informasjon som kan vise til når eller hvor de ble produsert, men det betyr ikke at det er en umulig oppgave (de Hamel, 1986, s. 188). Variasjonen i innholdet i tidebøker kan være til hjelp for å finne nøyaktig ut av hvor manuskriptet ble produsert. Ifølge Christopher de Hamel kan dette gjøres på en relativt enkel måte, først og fremst blant manuskripter produsert i Frankrike. Det første man må sjekke er «bruken» av *Jomfruens tidebønner. Versum og responsorium* forekommer ofte i *Jomfruens tidebønner*, og det er ved å se på enkelte av disse at man kan være i stand til å identifisere opphavet. Den enkleste måten er å se etter *prim* og *non* her, og lete seg frem til slutten. Her vil man gjerne finne *capitulum*, ofte markert med en *c* eller *cap*. Rett før dette vil det sannsynligvis være en *antifon* markert med en *a* eller *ant*. De Hamel har videre laget et skjema for å identifisere nettopp disse.

<i>Prim</i>		<i>Non</i>		
Antifon	Capitulum	Antifon	Capitulum	Bruk i
Assumpta est...	Quae est...	Pulchra es...	In plateis...	Roma
Benedicta tu...	Felix namque...	Sicut lilium...	Per te dei...	Paris
Maria virgo...	Per te dei...	Pulchra es...	Et radicavi...	Rouen
O admirabile...	In omnibus...	Germinavit...	Et radicavi...	Sarum
Ecce tu pulchra...	Ego quasi...	Fons hortorum...	Et radicavi...	Besançon
O admirabile	Virgo verbo...	Ecce Maria...	Et radicavi...	Poitiers
Doe du ontsprekeliken...	Van aen beghin...	Siet Maria...	Ic bin verhoget...	Utrecht

FIGUR 3. DE HAMEL, 1986.

Dersom man i Ms. 504 tar en nærmere titt på *prim*, på folio 40r, linje 11 finner man en *antifon*, og denne begynner med ordene; «Maria virgo...». Ordet *capitulum* finner man på linje 13, og på linje 14 står ordene; «Per te dei...». Går man videre til slutten av *non*, som befinner seg på folio 45v, ser man enkelt en *antifon* som begynner med; «Pulchra es...». Det er derimot ikke skrevet ned noe for å markere *capitulum* her, men etter *antifonen* begynner et nytt avsnitt med ordene; «Et radicavi...». Ved å undersøke Ms. 504 nærmere og lete etter

disse ordene som de Hamel lister opp, i både *prim* og *non*, stemmer det helt korrekt overens med bruken for Rouen, slik det er oppstilt i skjemaet.

Det er også mulig å se etter spesifikke helgener listet opp i *kalenderen*, ettersom byer ofte hadde spesielle helgener som var knyttet til dem. Dersom man skal se om tideboken er fra Rouen, vil det være nyttig å se etter helgenen St. Romanus/Romain uthevet i rødt den 23. oktober. Det er også mulig at *kalenderen* vil inkludere andre festdager slik som St. Romanus 17. juni og St. Ouen, Austrebert og Wandrille. *Litaniet* kan inneholde helgener som kan indikere stedet tideboken har sitt opphav fra. Både *litaniet* og *kalenderen* kan inneholde navnet på helgener som ikke ble kanonisert før på 1400-tallet, noe som igjen kan gi en indikator for årstallet til manuskriptet (de Hamel, 1986, s. 184).

Som sagt inneholder kalendere i tidebøker blant annet en oversikt over festdager til viktige helgener gjennom året. Ms. 504 har en oversikt over mange ulike helgener i kalenderen, men det er noen som skiller seg litt ut i mengden, som kan være med på å bekrefte at Ms. 504 faktisk har opprinnelse i Rouen, Frankrike. Den første helgenen jeg vil ta opp, er St. Romain av Rouen. Dette er kanskje den viktigste helgenen for Rouen, selv den dag i dag. Festdagen er 23. oktober, og det stemmer overens med når festdagen er oppført i Ms. 504. Den andre helgenen som de Hamel nevner, er St. Ouen. Festdagen til St. Ouen er oppført som 24. august, men i Ms. 504 er den skrevet ned i begynnelsen av mai.

Både liturgien og kalendariet indikerer at Ms. 504 kan knyttes til Rouen.

3.3 Skriften

I tidebøker datert til siste halvdel av 1400-tallet i Rouen, er det tre ulike skrifttyper som står sentralt; *textualis*, *cursiva* og *hybrid*. Disse forekommer i alle manuskripter som er fra dette tidsrommet, og det varierer i stor grad hvilken type som er brukt. Noen inneholder alle tre, andre to og noen kun én av dem. En av årsakene til ulike skrifttyper i samme manuskript, kan ha vært for å f.eks. forsterke skillet mellom «vanlig» tekst og bønner, eller for å fremheve viktigere tekstdeler. Stilen til skrivere kan ha endret seg gjennom perioder, avhengig av hva som var populært, eller så kan det også rett og slett ha vært ulike skrivere på samme manuskript. I Ms. 504 forekommer både *textualis* og *hybrid*. Nesten heile boken er skrevet i *textualis*, bortsett fra folio 22. Her er teksten skrevet i *hybrid*. Det er viktig å huske på at foliet som er skrevet i *hybrid*, sannsynligvis ikke er samme skriver som resten av manuskriptet.

Dette antar man fordi det går an å se at dette bladet er satt inn etter at utformingen av boken var ferdig. Dette kan verifiseres ved å se på folio 22 i kollasjoneringsen. Jeg vil videre gå mer i dybden på disse tre skrifttypene, men hovedfokuset vil ligge på *textualis* og *hybrid*, ettersom det er disse man finner i Ms.504.

3.3.1 Textualis

Textualis (*textualis formata*) er uten tvil den vanligste gotiske skriften som går igjen gjennom hele middelalderen. I Frankrike, England og Nederlandene finner man gotiske trekk allerede på slutten av 1100-tallet. Mens den i Italia, Den iberiske halvøy, Skandinavia, Tyskland og Sentral-Europa kan bli datert til 1200-tallet. Det er to ulike typer *textualis*; *nord-textualis* (*textualis*) og *sør-tekstualis* (*rotunda*). *Nord-textualis* ble i hovedsak brukt i store deler av Frankrike, England, Belgia, Luxemburg, Nederland, Tyskland, Sentral- og Øst-Europa og Skandinavia. *Sør-tekstualis* derimot var i hovedsak vanlig i middelhavsområdet (Derolez, 2003, ss. 72-73). Ettersom *nord-textualis* var den typen som ble brukt i Frankrike, er det rimelig å anta at det er den som er brukt i Ms.504. Ved nærmere sammenlikning av skrifttypene opp mot hverandre, mener jeg det er *nord-textualis* som er brukt. Jeg vil videre omtale *nord-textualis* som *textualis*, på bakgrunn av at den som regel bare blir kalt det.

I dag finnes det to ulike systemer som typologiserer skrifttyper fra middelalderen; det ene er utviklet av Julian Brown og videreutviklet av Michelle Brown, mens det andre er utviklet av den nederlandske paleografen, Gerard Isaac Lieftinck. (Derolez, 2003, s. 20). Det har vært rettet en god del kritikk mot Lieftinck-systemet, men den første kategorien har stått intakt, og ifølge Lieftinck kjenntegnes dermed *textualis* ved:

- a) to-roms **a**
- b) overlengder av **b, h, k, l** uten løkker, toppene deres er flate og har en splitt (todeling) eller et inngangsstrøk fra venstre
- c) **f** og rett **s** stående på linjen, uten en underlengde

Disse kjennetegnene er også typiske for førgotisk og karolingisk skrift, ettersom *textualis* er en videreutvikling av dem (Derolez, 2003, s. 73).

Den konstante diagonale retningen av hårlinjene på bokstavene, og kraftige skyggeleggingen er noen av de mest gjenkjennbare estetiske kjennetegnene ved *textualis*. Derimot er det stor variasjon i hvor «kantete» den er, og hvor lange over- og underlengdene er. I manuskripter fra 1400-tallet møter man på mange lange overlengder. Avrundede bokstavformer er noe som

også går igjen i spesielt manuskripter fra 1400-tallet i Frankrike (Derolez, 2003, s. 74). Noe som kjennetegner *textualis* generelt er sammenslåingen av visse bokstavpar gjort ved et vertikalt strøk, kalt «biting». Dette er en typografisk praksis hvor sammenslåingen av visse bokstaver eller tegn gjøres for å skape et mer harmonisk og visuelt bilde av skriften, i tillegg til plassbesparelse (Harvard University, 2023).

FIGUR 4. BILDE AV FOLIO 23V.

3.3.2 Cursiva

Utviklingen av den kursive formen av den gotiske skriften startet utover 1200-tallet og tok raskt plass ved siden av den populære *textualis* (Derolez, 2003, s. 123). På 1400-tallet var det så stor etterspørsel etter tidebøker, at man antar manuskriptene ble solgt halvferdige for så å bli illuminert/skrevet ferdig basert på brukerens ønsker og behov. Derav også behovet for en måte å skrive raskere på, og *cursiva* var blant skrifttypene som ble utviklet i håp om å utføre arbeidet med å skrive/kopiere raskere (Derolez, 2003, s. 30/123).

Kjennetegnene til *cursiva* er:

- a) en-etasje **a**
- b) **b, h, k, l**, med overlengder med løkker på høyresiden
- c) **f** og rett **s** strekkes under baselinjen

(Derolez, 2003, s. 142).

Det finnes få begrep som har forårsaket så mange diskusjoner og så mye uenighet blant fagfolk som det *cursiva* har gjort. På den ene siden blir begrepet *cursiva* brukt som et teknisk begrep, der hurtighet er hovedpoenget bak intensjonen til skriveren. På den annen side blir det

brukt om en rekke skrifttyper, hvor egenskapene til den raske skrivemåten enten er redusert eller fjernet for å gjøre den mer passende for dokumenter eller bøker (Derolez, 2003, s. 123).

3.3.3 Hybrid

Hybrid er en kombinasjon av *textualis* og *cursiva*, og det er også en av de mest omdiskuterte skriftkategoriene. Årsaken er blant annet utelatelsen av løkker på ascenderne til bokstavene **b**, **h**, **k** og **l**. Det blir ansett å ha vært opp til skriveren selv hvorvidt det var slik man ønsket å skrive dem eller ei. *Hybrid* ble brukt i enormt mange manuskripter over heile Europa, og den var spesielt populær i Frankrike utover 1400-tallet (Derolez, 2003, s. 163). *Hybrid* er altså i prinsippet en variant av *cursiva* og inneholder mange av de samme kjennetegnene. Derimot kan *hybrid* variere i stor grad i utforming og det kan derfor være vanskelig å si konkret hva karaktertrekkene er. Det kanskje viktigste trekket er utformingen av toppen av ascenderne. *Hybrid* har enetasjes og lang **f** og **s** til felles med *kursivskrift*, men har ikke løkker på overlengdene. Skriften kan variere fra uformell til formell bokskrift (Derolez, 2003, s. 164). Det finnes ulike undervarianter av *hybrid*, men den det ser ut til at forekommer i Ms.504 er en svært formell hybridskrift, nemlig *hybrida formata*, som også kalles *loopless bastarda* (kursiv uten løkker).

3.3.3.1 Loopless bastarda

Denne varianten var mest vanlig i Frankrike og andre sydlige land. *Loopless bastarda*, også kjent som *løkkesløs bastarda* eller "bateau ivre" på fransk, er en spesiell variant av *bastarda*-skrift som ble brukt i middelalderen, hovedsakelig i det 14.- og 15. århundre. *Bastarda* var en skrifttype som utviklet seg fra gotisk skrift og var populær i flere europeiske land, særlig i Frankrike, Burgund, Flandern og England. Det kan være viktig å notere seg at *loopless bastarda* forbindes med hoff og adel, og arbeid utført av lekfolk. Den var stort sett ikke til stede i forbindelse med klostre. *Loopless bastarda* var en forenklet form av *bastarda* og ble ofte brukt i administrative og juridiske dokumenter, men også i noen litterære manuskripter. Noen karakteristiske trekk ved *loopless bastarda* inkluderer fravær av løkker, noe som gir skriftbildet et mer åpent og rent utseende. Skriften har en en-etasjes **a**, samt **f** og **s** som strekker seg under linjen. Som navnet antyder, mangler denne skrifttypen de løkkene og buene som er vanlige i gotisk skrift. *Loopless bastarda* bruker kortere og mer rette streker enn andre gotiske skrifttyper, noe som gjør den enklere og raskere å skrive. Bokstavene i *loopless bastarda* har en tendens til å være mer avrundede og mindre kompliserte enn de i andre gotiske skrifttyper, noe som kan gjøre skriften lettere å lese og mer tilgjengelig for et bredere

publikum. I tillegg kan *loopless bastarda* ha en lett skråstilt skrift, noe som gir skriftbildet et mer dynamisk utseende (Derolez, 2003, s. 159-160).

Loopless bastarda forekommer kun på ett folio i heile Ms. 504, og det er folio 22. Dette foliet skiller seg ut, noe som jeg vil skrive om litt seinere i oppgaven. Det vil da også komme en mer naturlig forklaring på hvorfor skriften akkurat her er annerledes.

FIGUR 5. BILDE AV FOLIO 22.R

FIGUR 6. BILDE AV FOLIO 22V.

Jeg ønsker nå å presentere to tidebøker som jeg også har undersøkt, i tillegg til Ms. 504. Det er håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123. Jeg har valgt akkurat disse to håndskriftene basert på både stedet og tidsrommet de er produsert. Begge er datert til ca. 1450-1500 i Rouen, og ettersom Ms. 504 har samme datering, er det flere likhetstrekk jeg ønsker å trekke frem under videre undersøkelser.

I håndskriftet Cleveland 1952.227 er det skrifttypen *textualis* som er brukt gjennom heile boken.

FIGUR 7. BILDE AV FOLIO 131R.

I håndskriftet Lewis E 123 er det *loopless bastarda* som er brukt gjennom heile boken.

FIGUR 8. BILDE AV FOLIO 80V.

Tidebøker var ofte pent dekorerte for å øke hengivenheten til bønnene og ikke minst for å komplementere tekstene i boka. De ble også ofte personalisert til hver enkeltperson med både utforming og tegninger, gjerne i tillegg til innholdet av tekster/bønner. Hovedelementene i illuminasjon er *initialene*, *miniatyrene* og *marginalene* (Harthan, 1977, s. 19).

Derfor vil jeg videre presentere illustrasjoner, initialer, marginaler og rubrikker, både som generelle termer, men også med konkrete eksempler fra de tre håndskriftene.

3.4 Illustrasjoner (miniatyrer)

Ettersom begrepet illustrasjoner i middelaldermanuskripter dekker flere områder, deriblant både illustrasjoner og miniatyrer, vil jeg videre skrive samlet om dem.

Ordet "miniatyr" har sin opprinnelse i det latinske ordet "minium", som refererer til det røde pigmentet (blyoksid) som ble brukt av skrivere for å fremheve eller understreke store bokstaver på viktige steder i teksten. Bøyningen "miniare" betydde å male eller skrive i sinoberrød, og personen som utførte dette arbeidet ble kalt miniator. Over tid utviklet betydningen av ordet "miniatyr" seg til å omfatte alle typer illustrasjoner, uavhengig av størrelse og farge. Det er viktig å forstå hvordan miniatyrene og dekorasjonene i middelaldersk illuminasjon, både fysisk og konseptuelt, fungerte som ankerpunkter i bøkens struktur. Miniatyrene og dekorasjonene i manuskripter fra middelalderen var ikke bare kunstneriske uttrykk, men også nøye integrert i bokens organisering og lesbarhet. De hjalp leseren med å navigere gjennom teksten og ga visuelle referansepunkter som fremhevet viktige passasjer eller avsnitt. Slik bidro miniatyrene til å formidle budskapet og meningen i teksten, samtidig som de fungerte som estetiske og kulturelle symboler (Harthan, 1977, s. 20; Pächt, 1986, s. 32). Store illustrasjoner var svært vanlig i tidebøker. De kunne variere i stor grad, men ofte var det illustrasjoner etter evangeliene og før hver tidebønn for å markere hvor disse begynte. Stilen og kvaliteten på illustrasjonene i tidebøker varierte sterkt, avhengig av tid, sted og økonomiske ressurser. De mest luksuriøse tidebøkene kunne inneholde hundrevis av detaljerte og kostbare gull- og sølvdekorasjoner. Mer beskjedne eksemplarer var ofte mindre dekorert og kunne ha færre eller enklere illustrasjoner (Harthan, 1977, s. 20).

Både håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123 inneholder mange illustrasjoner. Håndskriftet Cleveland 1952.227 inneholder 7 illustrasjoner som markerer evangeliene, tidebønner og kanoniske timer. Håndskriftet Lewis E 123 inneholder 14 store

illustrasjoner. Disse markerer både starten på de ulike tidebønnene, litaniet og botssalmene, men de markerer også enkelte kanoniske timene innad i timebønnene.

Ms. 504 derimot har kun et fåtall av illustrasjoner/miniaturer, og de er ikke spesielt dekorerte. Illustrasjonene befinner seg på folio 22v og 23r, hvor begge blad inneholder illustrasjon av bebudelsen og markerer her starten på *Jomfruens tidebønn*; folio 51r med en illustrasjon som markerer starten på *Botssalmene* og den siste illustrasjonen er på folio 67r og markerer starten på *De dødes tidebønner*, med bilde av en gravferd. Utover dette er det malt to små illustrasjoner (miniaturer) inn i marginen på bebudelsen på folio 22v og 23r. Begge forestiller en kvinneskikkelse.

FIGUR 9. BILDE AV FOLIO 22V & 23R.

3.5 Initialer

Initialer i middelalderske manuskripter kunne være av to hovedtyper: dekorative eller historiske. Dekorative initialer var ofte fylt med intrikate mønstre, som sammenflettet løvverk eller andre utsmykkede ornamenter. Historiske initialer, derimot, inneholdt små bilder innenfor bokstavformen i stedet for rent dekorative elementer. Disse bildene kunne ha en fortellende eller symbolsk betydning til teksten (Harthan, 1977, s. 20; Derolez, 2003, s. 42).

Uttheving av store forbokstaver var ikke et nytt fenomen i senmiddelalderen, men det ble en standardkomponent i gotiske manuskripter. Den tette gotiske skriften og mangel på plass inne i tekstkolonnene krevde flere visuelle hjelpemidler for at leseren skulle kunne skille mellom setningene. En vanlig praksis var å fylle ut eller markere de store forbokstavene med farge. I det 12. århundre var denne teknikken mindre utbredt, og de fargene som ble brukt varierte, inkludert gult og grønt. Fra det 13. århundre ble det imidlertid mer vanlig å fylle ut store forbokstaver med farge, og rødt ble den dominerende fargen. I det 15. århundre ble rødfargen ofte erstattet med en mykere gulfarge, sannsynligvis på grunn av italiensk innflytelse. Initialenes utforming og fargebruk i manuskripter bidro til å lette lesbarheten og forståelsen av teksten, samtidig som de fungerte som kunstneriske elementer som reflekterte skriverens dyktighet og manuskriptets eiers status og smak (Derolez, 2003, ss. 40-41).

I Ms.504 forekommer 116 store dekorerte initialer gjennom heile håndskriftet. Initialenes farger varierer, men det er blå, gull, rød og hvit som dominerer. Av mindre initialer, som ikke er dekorerte, men heller ensfarget skrevet i blått eller rødt blekk, er det totalt 750 stykker. Jeg har valgt å skille mellom de store dekorerte initialene og de mindre som er ensfarget fordi det skiller seg i stor grad ut fra de to andre tidebøkene jeg har sammenliknet med.

FIGUR 10. BILDE AV FOLIO 35R.

I håndskriftet Cleveland 1952.227 er det betraktelig flere initialer enn både Ms. 504 og håndskriftet Lewis E 123. Her har jeg valgt å samle alle initialene i samme kategori, altså

dekorerte initialer. Dette er fordi alle initialene uavhengig størrelse, er dekorerte i flere farger i dette håndskriftet. Cleveland 1952.227 sine initialer er litt større og mer prangende, men både fargebruken og utformingen er neste heilt lik som i Ms. 504.

FIGUR 11. BILDE AV FOLIO 31V.

I håndskriftet Lewis E 123 er det derimot litt færre dekorerte initialer enn i håndskriftet Cleveland 1952.227, men fremdeles flere enn i Ms.504. Totalt er det 981 initialer i denne tideboken. Her er det også både små og store dekorerte initialer, men det som skiller seg fra Ms.504 og Cleveland er både fargebruken og utformingen. De store initialene er de som er mest ulike. Det ser ut til at bakgrunnen stort sett er i gull, men selve bokstaven er hovedsakelig i hvit og hver eneste en har en blomst/kirsebær inni eller rundt seg. Ved å se nærmere på de mindre initialene i håndskriftet Lewis E 123, ser man at de er nærmest identiske med dem man finner på folio 22r i Ms.504.

FIGUR 12. BILDE AV FOLIO 30R.

Jeg vil også vise bilder av de ulike plassene hvor man finner en forlengelse av initialer i Ms. 504. Årsaken til at jeg tar med disse, er fordi man ikke finner tilsvarende i håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123. Dersom man ser på disse forlengelsene, er de fire siste så å si identiske med hverandre i utseende. De to man finner ved starten av «O intemerata» og «Obsecro te» likner på de andre, men er allikevel ganske annerledes i både farger og utforming.

FIGUR 13. FOLIO 17R.

FIGUR 14. FOLIO 19R.

FIGUR 15. FOLIO 30R. FIGUR 16. FOLIO 40V. FIGUR 17. FOLIO 44R. FIGUR 18. FOLIO 47R.

3.5.1 Marginaler

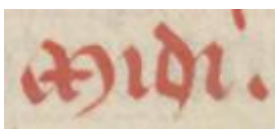
Marginalene i middelalderske manuskripter omgir miniatyrene og ofte hele tekstsiden. I begynnelsen fungerte marginalene hovedsakelig som et skille mellom miniatyrene og resten av teksten. Imidlertid utviklet det seg en ny type marginal mot slutten av middelalderen, preget av uregelmessige kanter. Denne nye stilen startet med at en forlenget hale fra en initial strakte seg inn i marginen, og deretter utviklet seg til frodige eføy- eller vinblad-kanter, som produserte gullbelagte blader. Denne typen marginal ble etter hvert et gjennomgående karaktertrekk i tidebøker fra nordlige regioner på 1300- og 1400-tallet. Denne utviklingen i marginaldesign vitner om en kontinuerlig innovasjon og kreativitet i middelaldersk bokproduksjon. I tillegg til å være estetisk tiltalende, bidro slike detaljer også til å øke manuskriptets verdi og gjenspeile eierens status og smak (Harthan, 1977, s. 20; Derolez, 2003, s. 43).

I håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123, er det marginaler på hvert eneste blad gjennom begge bøkene. Marginalene er svært like på hverandre, da det er det samme mønsteret som går igjen. Ms. 504 derimot har nesten ingen marginaler sammenliknet med de to andre håndskriftene. Det finnes dog noen, og det er blant annet folio 22, som er nesten identisk med bladene i håndskriftet Lewis E 123. Mønsteret som går igjen i både illustrasjoner og marginaler i håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123, er det samme man finner på alle illustrasjonene i Ms. 504.

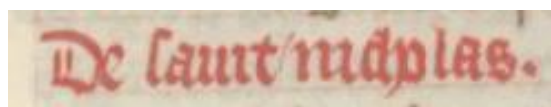
3.6 Rubrikker

Rubrikker er instruktive eller forklarende tekster som er skrevet i rødt blekk i middelalderhåndskrifter. Ordet «rubrikk» kommer fra det latinske ordet «rubrica», som betyr «rød jord» eller «rød oker». Rubrikker spilte en viktig rolle i organiseringen av teksten og hjalp leseren med å navigere gjennom innholdet. I mange manuskripter er rubrikker brukt for å markere avsnitt, kapitteloverskrifter og andre viktige elementer i teksten. De fungerte også som en slags veiledning for kopister, som ofte var munkene, og for de som skulle lese manuskriptet, som kunne inkludere geistlige, lærde eller andre høytstående personer i samfunnet. I tidebøker kan man ofte finne rubrikker som hjalp leseren å identifisere ulike seksjoner, bønner og liturgiske tider. Rubrikker fungerte også som en veiledning for hvordan man skulle utføre bønner og ritualer, og ga instruksjoner for hvilke tekstpassasjer som skulle leses eller sunget på spesielle dager eller høytider (Derolez, 2003, s. 40).

En ting jeg ønsker å understreke i forbindelse med undersøkelser av rubrikker i Ms. 504, er at mange av rubrikkene er skrevet på fransk, og ikke latin. Det er flere plasser dette gjelder, men da især når de ulike kanoniske timene skal markeres innad i timebønnene. I stedet for *sext* står det f.eks. *midi*, som er det franske ordet for formiddag (kl. 12=den sjettede timen). Det samme gjelder også f.eks. når to helgenbønner skal innledes (St. Nikolas/St. Katrine). Da står *sankt* på fransk (saint), og ikke latin.

FIGUR 19. BILDE AV FOLIO 42V.

FIGUR 20. BILDE AV FOLIO 37.R

I Ms. 504 er det 193 rubrikker nedskrevet. 192 i rødt, og 1 i blått.

I håndskriftet Cleveland 1952.227 er det 302 rubrikker i rødt. Det finnes seks ulike steder hvor kun bokstaven *m* står, understreket med rødt. I håndskriftet Lewis E 123 er det totalt 317 rubrikker. I både håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123 er flere av rubrikkene skrevet på fransk, akkurat slik som i Ms. 504.

4. Innhold Ms. 504

For å forstå Ms. 504 som manuskript er det viktig å se på heile innholdet. Jeg ønsker i dette kapitlet å se på alt som er nedskrevet i Ms. 504, for deretter å både sammenlikne med håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123, i tillegg til å se om dette håndsskriftet følger <https://medievalist.net/hourstxt/> sitt «innhold».

Videre ønsker jeg å presentere en grovere oversikt over innholdet i Ms. 504. Her vil jeg gå litt mer i dybden på kalenderen og lengre tekster og bønner, og enkelte *responsorium*, *versus*, *antifoner* og kortere bønner. Årsaken til dette er at det er enkelte ting jeg ønsker å trekke frem for å belyse Ms. 504 sine særtrekk, i tillegg til å vise frem innholdet på en kortere, men oversiktlig måte.

Folio 1r-12v

Kalenderen (Calendarium)

Alt som står skrevet i kalenderen i Ms. 504 er enten i brunt eller rødt, det finnes ingen bokstaver i andre farger. Det er ikke så vanlig som man gjerne skulle trodd med illustrasjoner i kalenderne i tidebøker. Faktisk er det færre enn halvparten som har illustrerte kalendere, og de som er illustrerte inneholder gjerne mindre miniatyrer eller vignetter i marginalen (Wieck, 1988, s. 45). Ms. 504 er et av eksemplarene uten illustrert kalender. Kalenderen er ikke dekorert i det heile tatt, bortsett fra bokstavene «KL» ved begynnelsen av hver måned i fargene blått og gull, med litt rødt og hvitt på innsiden. En variant som var vanlig i Paris, og senere ble vanlig i Rouen, var å skrive helgennavnene i blått og rødt og de viktige festene i polert gull (de Hamel, 1986, s. 174). I Ms. 504 er de fleste festdagene, inkludert ulike helgennavn, skrevet i brunt blekk, med unntak av noen helgennavn som er skrevet i rødt. Opplistingen av helgener og festdager ganske standard med unntak av helgenene som er typiske for Rouen, slik som st. Romain, som nevnt ovenfor.

Folio 13r-17r

Evangeliene

I manuskriptet Ms.504 er det en noe uvanlig tekststruktur. Folio 13r (etter kalenderen) begynner som forventet med en passasje fra Johannesevangeliet (Joh 1:1-14). Før man kommer til Lukasevangeliet, finner man en antifon, et versus, et responsorium og en bønn. Lukasevangeliet (Luk 1:26-38) starter deretter på linje 9 i folio 14r. Etter Lukasevangeliet ville man vanligvis forvente Matteusevangeliet, med passasjen fra Markusevangeliet som

avslutning. Men i Ms.504 er rekkefølgen av Matteus og Markus byttet om. På linje 9 i folio 15r finner vi Mark 16:14-20, mens Matt 2:1-12 først dukker opp fra linje 1 på folio 16r. Selv om dette byttet av rekkefølgen mellom Markus og Matteus ikke nødvendigvis gjør at Ms. 504 skiller seg dramatisk fra andre manuskripter, representerer det et avvik fra den etablerte sekvensen. Ved å se på kollasjoneringsen som er laget for disse sidene, ser vi uregelmessigheter i legg 2. Mens standard legg i Ms. 504 består av fire bifolier, har man i legg 2 satt et ekstra bifolium, slik at det på et tidspunkt har vært 5 bifolier. Kan man ha merket underveis at man hadde hoppet over Matteus, og behøvde mer plass for å skrive den manglende teksten fra Markusevangeliet?

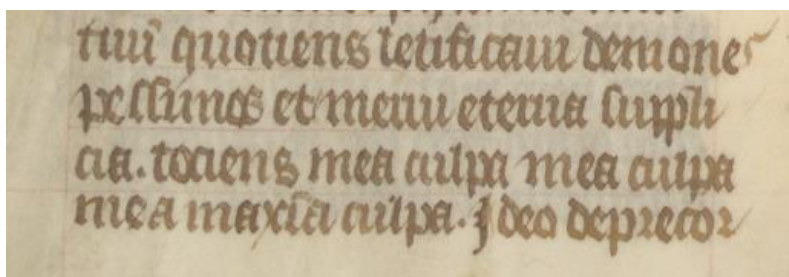
Denne finnes heller ikke håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123. I disse to håndskriftene forekommer den forventede rekkefølgen.

Folio 17r-21r

«O intemerata» og «Obsecro te»

I Ms. 504 er de to viktigste bønnene til Jomfru Maria med; «O intemerata» og «Obsecro te». Vanligvis kommer «Obsecro te» først for deretter å bli etterfulgt av «O intemerata». I Ms. 504 er det derimot omvendt rekkefølge. Man kan se den samme rekkefølgen i håndskriftet Cleveland 1952.227. Det finnes ulike varianter av bønningen «O intemerata» og den vanligste man finner dersom man slår opp «O intemerata» på internettet eller i en tekstbok som omhandler tidebøker, er ikke den man finner i Ms. 504, i håndskriftet Cleveland 1952.227 eller i håndskriftet Lewis E 123. Den vanligste versjonen av «O intemerata» er en hyllest til både Jomfru Maria og døperen Johannes. Versjonen man finner i de tre håndskriftene jeg har undersøkt, er en hyllest til kun Jomfru Maria. Dette er det som skiller versjonene fra hverandre.

Måten «O intemerata» avsluttes på i Ms. 504 derimot, skiller seg ut fra håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123. I Ms. 504 avsluttes bønningen midt i en setning uten noen videre fortsettelse på neste blad.

FIGUR 21. BILDE AV FOLIO 18V.

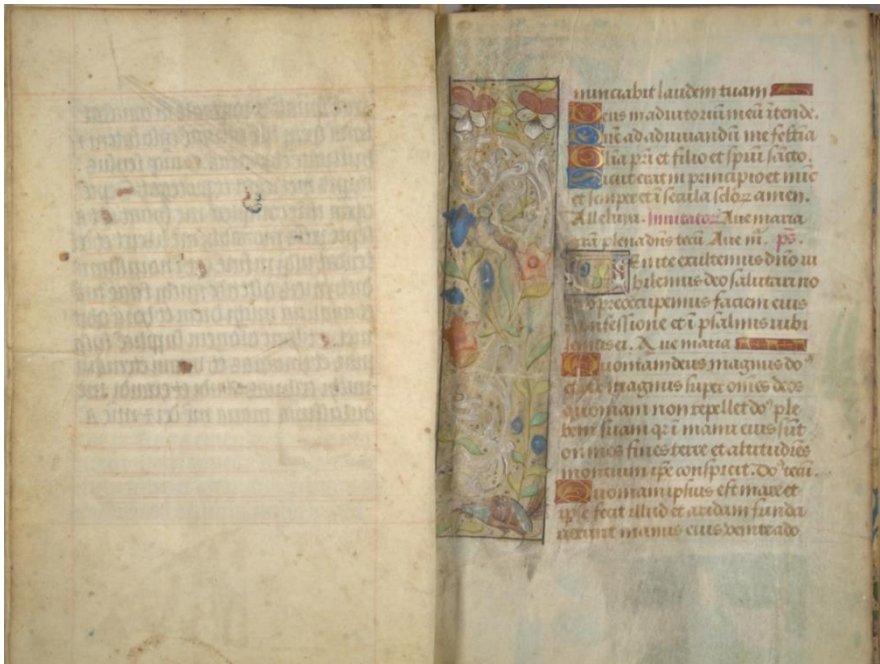
Slik man kan se av bildet her, er det siste ordene «Ideo deprecor» uten noen form for naturlig avslutning. Det finnes flere tilfeller gjennom Ms.504 hvor tekster eller bønner kortes ned, men det er da stort sett alltid en naturlig avslutning eller overgang videre til neste tekststykke. For meg ser ikke dette ut som den naturlige avslutningen på folio 18v. Ved å se nøyere på kollasjoneringen, ser man at det mangler et blad i dette bifolium, som «O intemerata» hører til. Det som mangler av bønnen, ser ut til å kunne fylle et helt blad. Dette fører til at man kan undres om slutten er fjernet med hensikt for å f.eks. lage bedre plass til annen nedskrevet tekst, eller at et blad kan ha falt ut.

Neste folio (19r) starter med «Obsecro te» fra første linje, og videre skrives heile den offisielle versjonen av bønnen, fra start til slutt.

Jomfruens tidebønner

Folio 21v-22r

I Ms. 504 har folio 21v ingen tekst eller illustrasjoner på seg og er en helt blank side. Folio 22r derimot har nedskrevet tekst, men teksten starter midt i setningen «nunciabit laudem tuam». Dette er den vanlige innledningen til starten av *Jomfruens tidebønner*. Det går ned til linje 7. Deretter står første setningen i «Ave Maria»; «Ave Maria, gratia plena. Dominus tecum. Amen» (*Ave Maria, full av nåde. Herre er med deg. Amen*). Denne setningen blir på linje 9 etterfulgt av salme 94:1-5. Salmen kommer ikke lengre enn til litt utover i vers 5 fordi det ikke følger videre en sammenhengende tekst på neste side.

FIGUR 22. BILDE AV FOLIO 21V & 22R.

Påfølgende folio (22v), er en illustrasjon av bebudelsen. Her igjen kuttet setningen uten fortsettelse av teksten på neste side.

FIGUR 23. BILDE AV FOLIO 22V.

Når man undersøker folio 22 nøye og analyserer innholdet, blir det tydelig at folio 22v faktisk representerer begynnelsen av teksten som fortsetter på folio 22r; «Domine labia mea aperies. Et os meum an...» (*Herre, du vil åpne mine lepper. Og min munn...*). Folio 22 ser ut til å være et løst blad fra en annen tidebok, som er satt inn i Ms. 504. Det virker derfor som om folio 22v egentlig skulle vært plassert som folio 21v, men er satt inn på «feil» sted, for å få to bilder av bebudelsen ved siden av hverandre, ettersom neste folio (23r) også er en illustrasjon av bebudelsen. Ettersom *Jomfruens tidebønner* var det mest sentrale elementet i en tidebok, er det ikke overraskende dersom man ønsket å skape et sterkt inntrykk av bebudelsen ved bevisst å plassere illustrasjonene sammen på denne måten.

Matutin, folio 23r-30r

Fra folio 23r begynner altså *Jomfruens tidebønner*, og introduksjonen fortsetter på folio 23v. Deretter følger en antifon, etterfulgt av salme 94. Etter salme 94 kommer setningen: «Ave Maria. Gloria patri et filio et spiritui sancto. Sicut erat. Dominis tecum. Ave Maria» (*Hill Maria. Ære være Faderen, sønnen og Den Hellige Ånds. Som det var. Herren er med deg. Hill Maria*). Disse ordene gjentar seg gjennom hele Ms. 504. Nesten hver salme avsluttes med ordene «Gloria patri», og jeg vil derfor ikke gjenta det flere ganger.

Etterpå presenteres hymnen «Quem terra pontus in aethera», som etterfølges av en antifon. Deretter begynner salme 8, som igjen blir fulgt av to antifoner. Salme 18 starter deretter, etterfulgt av to antifoner, og så kommer salme 23. Denne avsluttes med bare én antifon, men det er også et versus, et responsorium og så et versus igjen, en ny antifon, og deretter et responsorium og to versus. Dette følges av en kortere hymne, som igjen etterfølges av et responsorium, to versus, en kort hymne, et responsorium og et versus. Til slutt kommer en lengre hymne; «Te Deum laudamus».

Laudes, folio 30r-38r

Laudes begynner med den tradisjonelle introduksjonen, etterfulgt av en antifon. Deretter følger salme 92, 99, 62 og 66 i rask rekkefølge. Disse etterfølges av «Canticum trium puerorum» (Dan 3). Salme 148, 149 og 150 kommer deretter, etterfulgt av en antifon og deretter «Capitulum» (Cant. 6) og «Lectio prima» (Ecclesiasticus 24). Etterpå presenteres en lengre hymne, samt et versus, et responsorium og en antifon. Deretter kommer «Canticum Zachariae» (Luk 1), etterfulgt av en antifon og en bønn. Videre følger «Veni Sancte Spiritus», som blir etterfulgt av en helgenbønn dedikert til St. Nicholas. Denne bønningen avsluttes midt i en setning med ordet «per...», noe som antyder at leseren skulle «vite» hva som skulle leses

videre. Helgenbønnen til St. Katrine kommer rett etter, og denne avsluttes også midt i en setning med ordet «per...». Etter helgenbønnene presenteres «Salve Regina», som markerer slutten av *laudes*.

I Ms. 504 er folio 38v heilt blank. Dette er fordi «Veni Sancte Spiritus» og helgenbønnene til St. Nicholas og St. Katrine, er et eget bifolium, som kun består av to blad.

Prim folio, 39r-40v

Som nevnt er folio 38v helt blank, og det neste bladet, folio 39r, markerer starten på *prim*. Det som er uvanlig her, er at *prim* begynner midt i en setning, nærmere bestemt midt i salme 2:11, og mangler den tradisjonelle introduksjonen som vanligvis er inkludert. Dette kan tyde på at noe innhold mangler, eller at et blad er blitt fjernet. Dersom man ser på kollasjoneringen, ser det ut til at to blad mangler i dette legget (nr. 5).

FIGUR 24. BILDE AV FOLIO 38V & 39R.

Etter salme 2 følger salme 5, som deretter blir etterfulgt av salme 116. Deretter presenteres en antifon og markeringen av et kapittel (*capitulum*). Etter dette kommer en ny antifon og et responsorium. *Laudes* avsluttes med to setninger dedikert til Jomfru Maria.

Ters, folio 40v-42v

Ters innledes med den tradisjonelle introduksjonen og fortsetter med en kort antifon. Deretter følger salme 119, 120 og 121 i rekkefølge. Etter salmene presenteres en antifon, og deretter et

kapittel (Capitulum) fra «Ecclesiasticus 24» (24:14). Videre inneholder *ters* et responsorium, to versus og et annet responsorium. *Ters* avsluttes med bønnen «Oremus. Concede nos» (*La oss be. Innvilg oss*).

Sext, folio 42v-44r

Sext innledes med den tradisjonelle introduksjonen, etterfulgt av en kort antifon. Deretter presenteres salme 122, 123 og 124. Etter salmene kommer en antifon igjen, og deretter et kapittel (Capitulum) fra «Ecclesiasticus 24» (24:15). *Sext* inneholder deretter et responsorium, to versus og et annet responsorium før den avsluttes med bønnen «Oremus. Concede nos».

Non, folio 44r-46r

Non begynner med den tradisjonelle introduksjonen, etterfulgt av en kort antifon. Deretter følger salme 125, 126 og 127 i rekkefølge. Etter salmene presenteres en antifon og deretter et kapittel (Capitulum) fra «Ecclesiasticus 24» (24:16). Videre inkluderer *non* et responsorium, to versus og et annet responsorium. *Non* avsluttes med bønnen «Oremus. Concede nos».

Vesper, folio 46r-47r

Vesper begynner med den tradisjonelle introduksjonen og fortsetter deretter med flere salmer. Imidlertid er det verdt å merke seg at i motsetning til de andre tidebønnene, er det kun korte utdrag av salmer som er nedskrevet i *vesper*. Disse inkluderer: «Laetatus sum in hujus» (*Jeg gledet meg over dette*) (en del av salme 121:1), «Ad te levavi oculos» (*Til deg løfter jeg mine øyne*) (en del av salme 122:1), «Nisi quia Dominus» (*Hvis ikke Herren*) (en del av salme 123:2), «Qui confidunt» (*De som stoler på*) (en del av salme 124:1) og «In convertendo» (*Ved å vende om*) (en del av salme 125:1). Det er sannsynlig at leseren visste hvordan de skulle fortsette å lese hver av disse salmene, eller at det var forventet at de skulle kunne dette uten videre veiledning. Etter salmene, kommer hymnen «Ave Maris Stella». *Vesper* avsluttes med to versus og to antifoner.

Completorium, folio 47r-49v

Completorium begynner med den tradisjonelle introduksjonen, etterfulgt av en antifon. Deretter presenteres salme 12, 42, 128 og 130 i rekkefølge. Videre inneholder *completorium* et kapittel (*Capitulum*) fra «Ecclesiasticus 24» (24:20). Etter dette følger et *versus*, et responsorium og to antifoner. Til slutt avsluttes *completorium* med en bønn.

I Ms. 504 går *Jomfruens tidebønner* ganske som forventet. Det er ikke store ting som skiller seg ut fra det forventede innholdet. Det som er ulikt noen plasser er valget av salmer og eventuelle lengder på salmer. Det er også stor variasjon i antifoner, *versus* og responsorium, som kommer på ulike plasser. Noen av dem er som forventet, men det virker også som det er litt fritt hva som er valgt på hvilke plasser.

Folio 50 er to blanke blad. Kanskje det ble stående blankt, for at man på et seinere tidspunkt kunne fylle inn etter eierens ønsker?

FIGUR 25. BILDE AV FOLIO 50.

FIGUR 26. BILDE AV FOLIO 50.

Botssalmene, folio 51r-59r

Her begynner botssalmene med en illustrasjon som indikerer starten, med salme 6. Deretter følger salme 31, 37, 50, 101, 129 og 142. Botssalmene avsluttes med en antifon.

Innholdet i botssalmene er akkurat som forventet når det kommer til salmene som er nedskrevet.

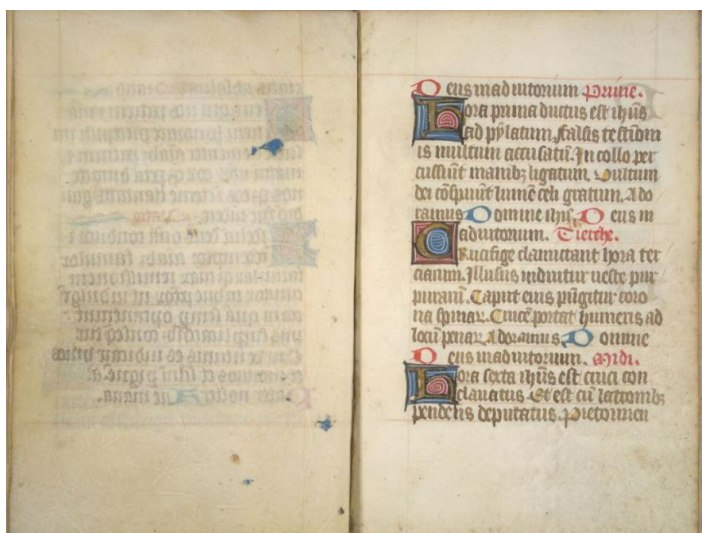
Litaniet, folio 59-62v

Litaniet er som forventet, en lang liste med helgennavn og «OR» i tillegg til diverse bønner. Et helgennavn som går igjen to ganger, er St. Romain (Romane). Dette er som forventet ettersom håndskriftet er datert til Rouen.

Bønner etter litaniet, folio 62v-63r

I Ms. 504 er det også bønner etter litaniet, akkurat slik man kan forvente. Det er tre ulike bønner som så avsluttes med en kort antifon.

Folio 63v er igjen et blankt blad.

FIGUR 27. FOLIO 63V & 64R.

Korsets tidebønner, folio 64r-64v

Prim begynner med en helt normal introduksjon; «Deus in adiutorium» og går over til en hymne. *Ters* påbegynnes med en alminnelig introduksjon og går videre til en hymne. *Sext* starter med en standard introduksjon og fortsetter med en hymne. *Non* påbegynnes med en alminnelig introduksjon og går videre til en hymne. *Vesper* initieres med en vanlig introduksjon og fortsetter med en hymne. *Completorium* begynner med en alminnelig introduksjon, men inkluderer også ordene «Converte nos».

Den Hellige Ånds tidebønner, folio 65r-66v

Matutin innledes med en noe forskjellig introduksjon; «Domine labia mea aperies. Et os meum. Deus in adiutorium». Derpå kommer en hymne, etterfulgt av en antifon, et versus og et

responsorium. *Matutin* avrundes med en bønn. Deretter inntretr *prim*, som innledes med en vanlig introduksjon; «Deus in adiutorium» og deretter en hymne. Videre kommer *ters*, som innledes med en standard introduksjon, etterfulgt av en hymne. Så følger *sext*, som innledes med en alminnelig introduksjon og fortsetter med en hymne. Deretter følger *non*, som også etterfølges av en hymne. Videre kommer *vesper*, som starter med en alminnelig introduksjon og etterfølges av en hymne. Til slutt har vi *completorium*, som også ledsages av en hymne. Etter hymnen avsluttes *completorium* og *Den Hellige Ånds tidebønner* med «Commendatio».

Både Korsets tidebønner og Den Hellige Ånds tidebønner, har et forventet innhold. Begge timebønnene er betraktelig kortere sammenliknet med de andre, og det er akkurat slik det skal være. Det mangler også et par kanoniske timer, noe som ikke er uvanlig. Det som er litt uvanlig med er at man gjerne forventer å finne Korsets tidebønner og Den Hellige Ånds tidebønner før både Litaniet og Botssalmene. I Ms. 504 derimot, finner man dem heilt i slutten av boken. Hvorfor det er slik er ikke godt å svare på. En tenkelig mulighet er rekkefølgen på innholdet ble byttet om da boken ble sydd sammen. Kanskje det var en ærlig feil, eller kanskje det var etter eierens ønske?

De dødes tidebønner, folio 67r-87r

De dødes tidebønner innledes med en illustrasjon på folio 67r som markerer starten av tidebønnen. Den begynner rett på salme 14, som er starten av *vesper*. Deretter følger en antifon og de første ordene av salme 119; «Ad Dominum cum tribularer» (*Til Herren når jeg var i nød*). Etterfulgt av en antifon, kommer de første ordene av salme 120; «Levavi oculos meos» (*Jeg løfter mine øyne*). Så følger to antifoner og de første ordene av salme 129; «De profundis clamavi» (*Fra dypet roper jeg*). Deretter kommer en kort antifon, etterfulgt av salme 137. Videre følger to antifoner og de første ordene av «Canticum Beatae Mariae Virginis» (Luk 1): «Magnificat: anima mea» (*Min sjel priser*). En antifon og salme 145 kommer deretter. Så følger en ny antifon og en bønn etterfulgt av en antifon. Her starter *matutin* (første nocturna). Salme 7 kommer så. Deretter kommer et versus og så begynner «Lectio prima (Iob 7)». Et responsorium og et versus følger, før «Lectio secunda (Iob 10)». Etter dette kommer et nytt responsorium og versus, før «Lectio tertia (Iob 10)» og et responsorium. *Matutin* (andre nocturn) starter deretter, med en kort antifon før salme 24. To antifoner følger, før salme 26. Etter salme 26 kommer en ny antifon og et versus. «Lectio

quarta (Iob 13)» følger, men har i Ms. 504 «feil» begynnelse; «Quantas habeo iniquitates es» (*Hvor mange urettferdigheter har jeg*). Deretter følger det det vanlige oppsettet. Et responsorium og et versus følger, før «Lectio quinta (Iob 14)». Deretter følger et nytt responsorium og et versus, før «Lectio sexta (Iob 14)». Et nytt responsorium og versus følger, og *andre nocturna* avsluttes. *Matutin* (tredje nocturna) starter med en antifon og salme 39. To antifoner følger, og så salme 40. Etter salme 40 følger to antifoner og salme 41. En antifon, et versus og et responsorium kommer deretter. «Lectio septima (Iob 17)» følger, etterfulgt av et responsorium og et versus, før «Lectio octava (Iob 19)». Et responsorium og et versus følger, før «Lectio nona (Iob 10)». *Laudes* begynner, og så følger et responsorium, fire versus og en antifon, før salme 64. En antifon følger, før de første ordene av salme 62; «Deus Deus meus ad te de luce» (*Gud, min Gud, til deg fra lyset*). Deretter to antifoner, før *De dødes tidebønner* «Canticum Ezechiae (Isaia 38)».

Som man ser, er *De dødes tidebønner* en av de lengre tidebønnene i Ms. 504, akkurat slik man kunne forvente. Innholdet som er skrevet ned har heller ingen store avvik. Det følger et typisk oppsett. Det som derimot kan skille seg ut, er lengden på noen av salmene som er skrevet ned. Her er det bevisst valgt å kun skrive ned de første ordene i noen av salmene og det tyder på at man skulle vite hva som stod videre.

Helgenbønner, folio 87

Helt til sist har vi *helgenbønner*. Helgenbønnene i Ms. 504 er svært kort, og opptar ikke mer enn et par små avsnitt på folio 87. To antifoner følger, før noen linjer med setninger om lovprisninger til Herren. Det er to antifoner, før det kommer noen korte setninger med lovprisninger til Gud. Deretter følger tre antifoner før det igjen kommer noen korte setninger med lovprisninger til Gud og Jomfru Maria. Ordet «Oremus» står nedskrevet to ganger uten noen lengre bønn som følger. Det kan tyde på at eieren kanskje skulle vite hva som skulle bes, og det var ikke nødvendig å skrive det ned.

Helgenbønnene går slik som forventet når det kommer til innhold. Man kunne gjerne sett for seg at denne seksjonen skulle være litt lengre, dersom man ser på innholdet til andre tidebøker.

5. Tekster, bønner, hymner og oversettelser

I dette kapittelet ønsker jeg å presentere utdrag av både tekster og bønner, hymner og enkelte antifoner og responsorium, oversatt fra latin til norsk. Dette er mine egne oversettelser gjort ved hjelp av ordbok, samt bibelske oversettelser og oversettelser funnet på

<https://www.preces-latinae.org/index.htm>. Bakgrunnen for oversettelsene jeg har valgt å ta med her, er blant annet fordi jeg ønsket å ta med tekster som f.eks. er litt særegne for akkurat Ms. 504, og fordi det er tekster og bønner som jeg har jobbet med gjennom min mastergrad. Jeg har også arbeidet med evangelietekstene og Davidsalmene, men jeg har her fokusert på de tekstene som det ikke finnes norske oversettelser av.

Måten jeg har satt opp de latinske tekstene på, er basert på hvordan man typisk finner dem oppsatt. Jeg har valgt å gjøre dette for å gjøre det litt mer oversiktlig og enklere å lese. Jeg har også transkribert alle tekstene slik de er nedskrevet i Ms. 504, og derfor vil mine oversettelser noen steder være litt annerledes enn originaloversettelser.

«**Obsecro te**» - bønn til Jomfru Maria

Denne bønnen har jeg prøvd å oversette basert på transkripsjonene mine, så godt det har latt seg gjøre. På grunn av dette er jeg også klar over at det ikke nødvendigvis har blitt den mest korrekte oversettelsen.

Obsecro te, Domina Sancta Maria, Mater Dei, pietate plenissima, summi regis filia, Mater gloriosissima, Mater orphanorum, consolatio desolatorum, via errantium, salus in te sperantium, Virgo ante partum, Virgo in partu, et Virgo post partum, fons misericordie, fons salutis et gratie, fons pietatis et letitie, fons consolationis, et indulgentie, per illam, sanctam ineffabilem letitiam qua exultavit spiritus tuus in illa hora quando tibi per Gabrielem Archangelum annuntiatus et conceptus Filius Dei fuit, et per illud divinum misterium quod tunc operatus est in te Spiritus Sanctus, et per illam sanctam ineffabilem, pietatem gratiam, misericordiam, amorem, et humilitatem per quas Filius tuus descendit accipere humanam carnem in venerabilissimo utero tuo, et in quibus te respexit quando te commendavit sancto Iohanne apostolo et evangeliste, et quando te exaltavit super choros angelorum et Archangelorum, et per illam sanctam ineffabilem humilitatem in qua tu respondisti Archangleo Gabrieli, «Ecce ancilla Domini. Fiat michi secundum verbum tuum».

Et per illa sanctissima quindecim gaudia que habuisti de Filio tuo Domino nostro Ihesu Xpisto, et per illam sanctam maximam compassionem et acerbissimum cordis dolorem quem habuisti quando Filium tuum Dominum nostrum Ihesum Xpistum ante crucem nudatum et in ipsa levatum vidisti, pendentem, crucifixum, vulneratum, sitientem, fel apponi et helyus clamantem audisti et morientem vidisti.

Et per quinque vulnera Filii tui, et per contraccionem viscerum suorum pre nimio dolore vulnerum, et per dolorem quam habuisti quando vidisti eum vulnerari, et per fontes sanguinis sui et per omnem passionem eius et per dolorem cordis tui, et per fontes lacrimarum tuarum ut cum omnibus sanctis et electis Dei.

Venias et festina in auxilium et consilium meum. In omnibus orationibus et requestis meis. In omnibus angustiis et necessitatibus meis. Etiam in omnibus illis rebus in quibus ego sum facturus, locoturus, aut cogitaturus omnibus diebus et noctibus, horis, atque momentis vite mee. Et in michi famulo tuo impetres a dilecto Filio tuo complementum cum omni misericordie et consolation, omni consilio, omni auxilio et adiutorio, omni benedictione et sanctificatione, omni salvatione, pace et prosperitate, omni gaudio et alacritate, etiam abundantiam omnium bonorum spiritualium et corporalium et gratias Sancti Spiritus paracliti qui me per omnia bene disponat, animam meam custodiat, corpus meum regat, et protegat mentem erigat cursum dirigat sensus suet, mores componat, actus probet, vota et desideria mea proficiat, cogitationes sanctas instituat, preterita mala indulgeat, presentia emendet, futura moderetur, vitam honestam et honorabilem michi tribuat. Et victoriam contra omnes adversitates huius mundi, beatam pacem spiritualem et corporalem michi concedat. Bonam spem, fidem caritatem castitatem et humilitatem et patientiam. Quinque sensus, corporis mei regat et protegat, septem opera misericordie complere me faciat. Et a septem peccatis mortalibus me liberet et defendat usque in finem.

Et in novissimis diebus meis ostende michi faciem tuam. Et annuntia michi diem et hora obitus mei. Et hanc orationem supplicem suscipias et exaudias. Et vitam eternam michi tribuas. Audi et exaudi me dulcissima. Maria, Mater Dei et misericordie. Amen.

Oversettelse:

Jeg bønner deg, Fru hellige Maria, Guds mor, fylt med fromhet, den høyeste kongens datter, den mest ærefulle mor, de foreldreløses mor, de forlattes trøst, de streifendes vei, i deg

søker vi frelse og håp, jomfru før fødsel, jomfru under fødsel, jomfru etter fødsel, (jeg ber deg) barmhjertighetens kilde, frelse og nådens kilde, medlidenheten og gledens kilde, trøsten og overbærenhetens kilde, (jeg ber deg) gjennom den ubeskrivelige hellige gleden som din ånd utviste i den timen da Guds sønn ble forkynt av erkeengelen Gabriel og ble unnfanget, og gjennom det guddommelige mysteriet som da ble utført i deg av Den Hellige Ånd, og ved den hellige ubeskrivelige nåden, medlidenheten, barmhjertigheten, kjærligheten, ydmykheten, som Guds sønn nedsteg for å innta menneskelig form, i din mest ærverdige livmor, og som han så i deg da han betrodde deg til den hellige Johannes, apostel og evangelist, og da han opphøyte deg over englenes og erkeengelens kor, og med den hellige ubeskrivelige ydmykheten som du svarte erkeengelen Gabriel med; «Se Herrens tjenerinne. La det skje i henhold til ditt ord».

Og gjennom de femten mest hellige gleder som du hadde med din sønn, vår Herre Jesus Kristus, og gjennom den hellige, største medfølelsen og den mest bitre hjertesorgen som du hadde, da du så din sønn, vår Herre Jesus Kristus, på korset, naken, løftet opp, hengende, korsfestet, såret, tørstende servert galle og du hørte ham gråtende: min Gud og du så ham døende.

Og ved de femten sårene til din sønn, og gjennom sammentrekning av hans hud, på grunn av sårenes for store smerte, og ved smerten som du hadde da du så ham såret, og gjennom hans blods kilder, og gjennom all hans lidelse, gjennom din hjertesorg, og gjennom dine tårers kilde, (jeg ber deg) med alle Guds hellige og utvalgte.

Kom og skynd deg til min hjelp og mine råd. I alle mine bønner og krav. I alle mine vanskeligheter og nødvendigheter også i alle disse ting som jeg skal gjøre, si og tenke i alle mitt livs dager og netter, timer og øyeblikk. Og for meg din tjener, måtte du oppnå av din elskede sønn, oppfyllelsen med all barmhjertighet og trøst, alle råd, all bistand og all hjelp, alle velsignelse, og hellighet, alle frelse, fred og velstand, alle glede og iver, måtte du også oppnå overflod i alt godt, åndelig og kroppslig og Den Hellige Ånds nåde og forsvarer som måtte ordne alt godt for meg, beskytte min sjel, guide min kropp, og beskytte sinnet, styre kursen, løfte sansesene mine, ordne mine vaner, akseptere mine handlinger, måtte han utrette mine ønsker og lengsler, måtte han etablere hellige tanker, tilgi min fortids ondskaper, forbedre nåtidens og tøyte fremtidens (ondskaper), måtte han gi meg et ærlig og hederlig liv. Måtte han gi meg seier over all denne verdens motgang, måtte han gi meg velsignet og åndelig fred, godt håp, nestekjærlighet, tro, kyskhet, ydmykhet og tålmodighet. Måtte han

veilede og beskytte min kropps fem sanser, få meg til å fullføre de syv barmhjertighetsgjerninger, få meg til sterkt å tro og holde fast ved de ti bud og de tolv trosartikler, måtte han fri meg og beskytte meg fra de syv dødssynder helt til slutten.

Og på mine siste dager vis meg ditt ansikt. Måtte du forkynne meg dagen og timen for min død. Måtte du lytte og ta imot min ydmyke bønn. Måtte du gi meg evig liv. Hør og bønnhør (meg), mest herlige Maria, Guds og barmhjertighetens mor. Amen.

«Quem terra pontus in ethera» - hymne

Måten denne hymnen er skrevet på i Ms. 504 er litt annerledes enn hva man forventer. Her er det nemlig lagt til et ekstra vers (nr. 5). Dette verset kommer fra hymnen «Memento, salutis Auctor». Jeg har valgt å oversette denne teksten med versene som er skrevet i Ms. 504.

Quem terra, pontus, ethera
Colunt, adorant, predicant,
Trinam regentem machinam,
Clastrum Marie baiullat.

Cui Luna, Sol, et omnia
Deserviunt per tempa
Perfusa celi gratia,
Gestans puella viscera.

Beata mater mater munere,
Cuius supernus artifex,
Mundum pugillo continens,
Ventris sub archa clausus est.

Beata celi nuncio,
Fecunda sancto spiritu,
Desideratus gentibus,
Cuius per aluum fusus est.

Maria mater gratia
Mater misericordia
tu nos ab hoste Protege
et hora Mortis suscipe,

Gloria tibi Domine,
Qui natus es de virgine,
Cum patre, sancto spiritu,
In sempiterna secula, Amen.

Oversettelse:

*Han som jorden, havet og himmelen,
dyrker, tilber og forkynner
Den treenige styrende kraft
som Marias innelukkede rom bærer*

*For hvem månen, solen og alt annet
Tjener gjennom tidene,
Fylt med himmelens nåde,
Bærer jomfruens indre.*

*Velsignet mor med en funksjon,
Hvis himmelske skaper,
Holder verden i en håndfull,
Han er lukket i livmorens ark (Guds tilstedeværelse).*

*Salig er den himmelske nyheten,
Fruktbar ved Den Hellige Ånd,
Ønsket av folkeslag,
Som gjennom magen kom.*

*Maria, nådens og barmhjertighetens mor,
Beskytt oss mot fienden
Og motta (oss) i dødens time,*

*Ære være deg, Herre,
Som ble født av en jomfru,
Med Faderen og Den Hellige Ånd,
I evighetens tider, Amen.*

«Te Deum laudamus» - hymne

Te Deum laudamus:
Te Dominum confitemur.
Te eternum Patrem
Omnis terra veneratur.
Tibi omnes Angeli;
tibi celi et universe Potestates;
Tibi Cherubim et Seraphim
Incessabili voce proclamant:
Sanctus, Sanctus, Sanctus,
Dominus Deus Sabaoth.
Pleni sunt celi et terra
Maiestatis glorie tue.
Te gloriosus Apostolorum chorus,
Te Prophetarum laudabilis numerus,
Te Martirum candidatus laudat exercitus.
Te per orbem terrarum
Sancta confitetur Ecclesia,
Patrem immense maiestatis:
Venerandum tuum verum et unicum Filium;
Sanctum quoque Paraclitum Spiritum.
Tu Rex glorie, xpiste.
Tu Patris sempiternus es Filius.
Tu ad liberandum suscepturus hominem,
Non horruisti Virginis uterum.
Tu, devicto mortis aculeo, aperuisti
Credentibus regna celorum.

Tu ad dexteram Dei sedes, in gloria Patris.
Iudex crederis esse venturus.
Te ergo quesumus, famulis tuis subveni:
quos pretioso sanguine redemisti.
Eterna fac cum sanctis tuis in gloria numerari.

Salvum fac populum tuum,
Domine, et benedic hereditati tue.
Et rege eos, et extolle illos usque in eternum.
Per singulos dies benedicimus te;
Et laudamus Nomen tuum Domine in seculum, et in seculum seculi.
Dignare, Domine, die isto sine peccato nos custodire.
Miserere nostri Domine, miserere nostri.
Fiat misericordia tua,
Domine, super nos, quemadmodum speravimus in te.
In te, Domine, speravi:
Non confundar in eternum.

Oversettelse:

Deg, Gud, lover vi:
Deg, Herre, bekjenner vi.
Deg, den evige Fader, tilber hele jorden.
For Deg alle engler,
For deg himlene og universets makter,
For deg kjeruber og serafer roper
Med uopphørlig stemme:
Hellig, hellig, hellig,
Herre Gud Sebaot.
Himmel og jord er full av
Din majestets herlighet.
Deg priser den ærerike skare av apostler,
Deg priser profetenes tallrike rekke,
Deg priser martyrenes hvite hær.
Deg bekjenner den hellige kirke over hele jorden,

*Faderen av uendelig majestet:
Din høyt ærverdige sanne og eneste sønn
Og også Den Hellige Ånd, talsmannen (parakleten).
Du er herlighetens konge, Kristus.
Du er den evige Sønn av Faderen.
Du som skulle bli menneske for å fri (oss),
Fryktet ikke jomfruens livmor.
Du overvant dødens brodd
Og åpnet himmelriket for de troende.
Du sitter ved Guds høyreside,
I Faderens herlighet.
Du tror dommeren kommer.
Derfor ber vi deg:
Kom dine tjenere til hjelp,
Som du har forløst med ditt dyrebare blod!
Få dem for alltid å bli regnet
blant dine hellige i herlighet.*

*Frels ditt folk, Herre, og velsigne din arv.
Styr dem, og løft dem opp for alltid.
Vi velsigner deg hver dag,
Og vi priser ditt navn
I all evighet og evighetens evighet.
(Vær) verdig, Herre, å bevare oss denne dagen uten synd.
Forbarm deg over oss, Herre,
Forbarm deg over oss.
La ditt miskunn, Herre, være over oss,
Slik vi har håpet på deg.
På deg, Herre, har jeg håpet:
la meg ikke fordømmes i evigheten.*

Canticum trium puerorum (Daniel 3)

Benedicite omnia opera Domini Domino: laudate et superexaltate eum in secula.
Benedicite Angeli Domini Domino: benedicite celi Domino.

Benedicite aque omnes que super celos sunt Domino: benedicite omnes virtutes Domini Domino.

Benedicite Sol et Luna Domino: benedicite stelle celi Domino.

Benedicite imber, et ros Domino: benedicite omnes spiritus Dei Domino.

Benedicite ignis, et estus Domino: benedicite frigus, et estas Domino.

Benedicite rores, et pruina Domino: benedicite gelu, et frigus Domino.

Benedicite glacies, et nives Domino: benedicite noctes et dies Domino.

Benedicite lux, et tenebre Domino: benedicite fulgura, et nubes Domino.

Benedicat terra Dominum: laudet, et superexaltet eum in secula.

Benedicite montes et colles Domino: benedicite universa germinantia in terra Domino.

Benedicite fontes Domino: benedicite maria, et flumina Domino.

Benedicite cete, et omnia que moventur in aquis, Domino: benedicite omnes volucres celi Domino.

Benedicite omnes bestie, et pecora Domino: benedicite filii hominum Domino.

Benedicat Israel Dominum: laudet, et superexaltet eum in secula.

Benedicite sacerdotes Domini Domino: benedicite servi Domini Domino.

Benedicite spiritus et anime iustorum Domino: benedicite sancti, et humiles corde Domino.

Benedicite Anamas, Azarias, Misael Domino: laudate, et superexaltate eum in secula.

Benedicamus patrem et filium cum sancto spiritu: laudemus, et superexaltemus eum in secula.

Benedictus es Domine in firmamento celi: laudabilis, et gloriosus, et superexaltatus in secula.

Oversettelse:

Alle Herrens verk, velsigne Herren (vår): priset og opphøyet over alt i evig tid.

Herrens engler, velsigne (vår) Herre: himmelen velsigne (vår) Herre.

Alt vann som er over himmelen, velsigne (vår) Herre: alle Herrens dyder, velsigne Herren.

Sol og måne, velsigne Herren: himmelens stjerner, velsigne Herren.

Regnet og dugget, velsigne (vår) Herre: alle Guds ånd, velsigne (vår) Herre.

Ild og varme, velsigne (vår) Herre: kulden og heten, velsigne (vår) Herre.

Duggen og rimen, velsigne (vår) Herre: frosten og kulden, velsigne (vår) Herre.

Isen og snøen, velsigne (vår) Herre: nettene og dagene, velsigne (vår) Herre.

Lys og mørke, velsigne (vår) Herre: lynet og skyene, velsigne (vår) Herre.

Herre, velsigne jorda: pris(et) og opphøyet over alt i evig tid.

Fjellene og bakker, velsigne (vår) Herre: alt som spirer på jorda, velsigne (vår) Herre.

Kilder, velsigne (vår) Herre: hav og elver, velsigne (vår) Herre.

Hvaler og alt som beveger seg i vannet, velsigne (vår) Herre: alle fugler, velsigne (vår) Herre.

Alle ville dyr og fe, velsigne (vår) Herre: menneskets sønn, velsigne (vår) Herre.

Israel, velsigne (vår) Herre: priset og opphøyet over alt i evig tid.

Herrens prester, velsigne Herren: Herrens tjenere, velsigne Herren.

Rettferdighetens ånder og sjeler, velsigne Herren: ????

Anania, Azaria, Misael, velsigne Herren: priset og opphøyet over alt i evig tid.

La oss velsigne faren og sønnen med Den Hellige Ånd: la oss prise og opphøye over alt i evig tid.

Velsignet er du Herre på himmelhvelvingen: og prisverdig og herlig og opphøyet til evig tid.

«De sainte Nicholas» - helgenbønn til St. Nikolas

Ant: Amicus Dei Nicolaus pontificali decoratus infula omnibus se amabilem exhibuit.

V: Ora pro nobis beate Nicolae.

R: Ut digni efficiamur promissionibus Xpisti.

Oratio.

Deus qui beatum Nicolaum pontificem tuum innumeris decorasti: tribue nobis quesumus ut eius meritis et precibus a gehenne incendiis liberemur. Per.

Oversettelse:

Ant: Guds venn, Nikolas, utsmykket med et bispebånd, viste seg elsket av alle.

V: Be for oss, hellige Nikolas.

R: At vi kan bli verdige Kristis løfter.

Bønn.

O Gud, som utsmykket den hellige Nikolas, din prest, med utallige mirakler. Gi oss, vi ber, at vi ved hans fortjenester og bønner, kan bli befridd fra helvetes ild. Ved.

«De sainte Kathrine» - helgenbønn til St. Katrine

Ant: Virgo sancta Kathrina Grecie gemma: urbe Alexandrina Costi Regis erat filia.

V: Diffusa est gratia in labiis tuis.

R: Propterea benedicit te Deus in eternum.

Oratio.

Deus qui dedisti legem Moisi in summitate montis Sinay et in eodem loco per sanctos angelos tuos corpus beatae Kathrine virginis et martyris tue per mirabiliter collocasti: tribue quesumus ut eius meritis et intercessione ad montem qui Xpistus est valeamus pervenire. Per.

Oversettelse:

Ant: Jomfruen St. Katrine, Hellas juvel, var kong Costus´ datter i byen Alexandria.

V: Nåden er spredt på leppene dine.

R: Derfor har Gud velsignet deg for alltid.

Bønn.

Gud, som ga loven til Moses på toppen av Sinai-fjellet, og på samme plass plasserte du mirakuløst kroppen til din velsignede jomfru og martyr Katrine gjennom dine hellige engler: vi ber om at ved hennes fortjenester og forbønn vi kan være sterke nok til å nå fjellet somer Kristus. Ved.

«Salve regina» - hymne til Jomfru Maria

Salve, Regina, Mater,

vita, dulcedo, et spes nostra, salve.

Ad te clamamus exsules filii eve,

Ad te spspiramus, gementes et flentes

in hac lacrimarum valle.

Eia, advocata nostra, illos tuos

misericordes oculos ad nos converte;

Et Ihesum, benedictum fructum ventris tui,

post hoc exsilium ostende.

O clemens, O pia, O dulcis Maria.

V: Ora pro nobis, sancta Dei Genitrix.

R: Ut digni efficiamur promissionibus xpisti.

Oremus

Omnipotens sempiterna Deus, qui gloriose Virginis Matris Marie corpus et animam, ut dignum xpisti Filii tui habitaculum effici mereretur, Spiritu Sancto cooperante, preparasti: da, ut cuius commemoratione letamur; eius pia intercessione, ab instantibus malis, et piculis a morte perpetua liberemur. Per.

Oversettelse:

Vær hilset, Dronning, barmhjertighetens mor.

Du vårt liv, vår sødme, vårt håp, vær hilset.

Til deg vi roper, Evas landflyktige barn.

Til deg vi sukker, sørgende og gråtende,

i denne tårers dal.

Nåvel, derfor, vår talsperson,

vend dine øyne av barmhjertighet mot oss.

Og Jesus, etter denne landflyktigheten,

vis oss den velsignede frukten av ditt morsliv (mage).

O barmhjertige,

o trofaste,

o milde Jomfru Maria.

V: Be for oss, Guds hellige mor.

R: Slik at vi kan bli verdige Kristus løfter.

La oss be

Allmektige, evigvarende Gud, som ved den Hellige Ånds samarbeid har du forberedt kroppen og sjelen til den ærverdige Jomfru Maria, slik at hun kunne bli et verdig boligsted for din sønn: Gi at vi, som gleder oss i hennes minne, ved hennes fromme forbønn befri oss fra nåværende onder og evig død. Ved.

«Ave maris stella» - hymne til Jomfru Maria

Ave, maris stella,
Dei mater alma,
atque semper virgo,
Felix celi porta.

Sumens illud «Ave»
Gabrielis ore,
funda nos in pace,
mutans nomen Eve.

Solve vincla reis,
profer lumen cecis,
mala nostra pelle,
bona cuncta posce.

Monstra te esse matrem,
sumat per te preces
qui pro nobis natus
tullit esse tuus.

Virgo singularis,
inter omnes mitis,
nos culpis solutos
mites fac et castos.

Vitam presta puram,
iter para tutum,
ut videntes Ihesum
semper collemur.

Sit laus Deo Patri,
summo Xpistum decus,
Spiritus Sancto
tribus honor unus. Amen.

Oversettelse:

Hill deg, havets stjerne,

Guds kjærlige mor,

og alltid jomfru,

himmelens glade port

Mottar den «Ave»,

fra Gabriels munn,

grunnfest oss i fred,

endrer Evas navn

Løs lenkene til de skyldige,

gi lys til de blinde,

fordriv vår ondskap,

be om alt godt

Vis oss å være en mor,

måtte han motta bønn gjennom deg,

han som er født for oss,

verdig å være din

Enestående jomfru,

mild blant alle,

gjør oss fri fra våre synder,

milde og kyske

Gi et rent liv,

forbered en trygg vei,

slik at ved å se Jesus,

måtte vi alltid glede oss sammen

Lovet være Gud faderen,

*ære til den høyeste Kristus,
ære til Den Hellige Ånd,
ære til Treenigheten. Amen.*

6. Konklusjon

I denne oppgaven har det blitt gjort et forsøk på å svare på ulike problemstillinger ved å se på Ms. 504 fra både et filologisk og materielt perspektiv. Det skriftlige innholdet er nøye gått gjennom og analysert, og sammenliknet med andre tidebøker. Det har blitt gjort en vurdering av de ulike skrifttypene som er brukt gjennom boken, og det har også blitt gjort et forsøk på å se om presentasjonen av Ms. 504 på Manuskript- og Lib.rar-samlingens nettside (www.marcus.uib.no), kan gjøres annerledes, og eventuelt forbedres. Man kan nå også si noe om standarden til Ms. 504.

Gjennom den fysiske analysen av Ms. 504 og ved å se på de digitale bildene på www.marcus.uib.no, ble det oppdaget at minst ett blad er skjært ut og mangler, mens andre blad er lagt til i etterkant, da spesielt folio 22. Dette ble sannsynligvis gjort for å inkludere to illustrasjoner av bebudelsen og fremheve begynnelsen av Jomfruens tidebønner. Basert på tidligere undersøkelser av boken, har man kommet frem til at Ms. 504 sannsynligvis var tiltenkt og eid av en jente eller kvinne. Dette støttes av miniatyrene av en kvinneskikkelse, som er plassert på illustrasjonene av bebudelsen. Det er derfor fullt tenkelig at nettopp innsettelsen av en ekstra illustrasjon av bebudelsen er gjort med hensikt. Det er også mulig å se at andre blad mangler eller er satt inn i etterkant. Som tidligere nevnt starter prim i Jomfruens tidebønner på en litt uvanlig måte, og det er sannsynligvis fordi et blad mangler, og teksten er dermed ufullstendig.

Når det gjelder det skriftlige innholdet i Ms. 504, er det stort sett som forventet. Det er ingen store ting som gjør Ms. 504 til et unikum, men det er enkelte unntak her og der som gjør at håndskriftet skiller seg litt ut. Både fra de to tidebøkene jeg har sammenliknet med, men også fra det typiske innholdet som jeg tidligere i oppgaven har spesifisert. Blant annet er rekkefølgen på evangeliene byttet om. Dette er ikke noe jeg har kommet over i andre tidebøker som jeg har undersøkt underveis, og det heller ikke noe jeg har sett andre har skrevet om. Som tidligere nevnt er «O Intemerata» nedskrevet, men det er en variant som er litt uvanlig, men til tross for dette, er det samme versjonen som jeg har funnet i både håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123. Rekkefølgen på de ulike

tidebønnene er også litt uvanlig. I Ms. 504 er *Den Hellige Ånds tidebønner* og *Korsets tidebønner* plassert som noen av det siste før man kommer til *De dødets tidebønner*. Vanligvis blir de plassert før både *litaniet* og *botssalmene*, men det er ikke tilfellet her. Denne rekkefølgen er annerledes enn i håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123. Det er vanskelig å si nøyaktig hvorfor disse «avvikene» har oppstått. Det kan være på grunn av skrivefeil og et forsøk på å rette opp i dem eller det kan være det har skjedd bevisste endringer når håndskriftet er satt sammen.

Ved å analysere det skriftlige innholdet i Ms. 504, har det også blitt gjort en nøye gjennomgang av skrifttypene som er blitt brukt. På grunn av folio 22, kan man enkelt se at det er brukt to ulike skrifttyper i håndskriftet og ved nærmere gjennomgang og sammenlikning med andre håndskrifter, ser man at det er *textualis formata* og *hybrid* (loopless bastarda) som er brukt. Disse skrifttypene var svært utbredt blant tidebøker på 1400-tallet i Rouen, og det dermed ikke overraskende at begge to er brukt i Ms. 504. Som tidligere nevnt er håndskriftet Cleveland 1952.227 skrevet i *textualis formata* og håndskriftet Lewis E 123 i *hybrid* (loopless bastarda). Det virket derfor naturlig å ha disse to med i sammenlikningen av både skrifttyper og ting vedrørende utseende og utforming.

Sammenliknet med tidebøker fra samme sted og samme tidsperiode, er Ms. 504 et relativt enkelt eksemplar. Selv om det ikke er et dårlig eksemplar, er det ikke like rikt utsmykket som andre tidebøker. Dersom man ser på både håndskriftet Cleveland 1952.227 og håndskriftet Lewis E 123, er begge disse betraktelig mer dekorerte. De er også lengre, og det har mye å gjøre med antallet illustrasjoner. Sammenliknet har Ms. 504 både få illustrasjoner/ miniatyrer, marginaler, og dekorerte initialer. Det kostet enormt mye for en rikt utsmykket tidebok, og dette tyder på at eieren av Ms. 504 ikke var blant de mest velstående. Det er også fantastisk at boken er bevart, og nesten like hel, med tanke på alle bøkene som er gått tapt. Men sammenliknet med godt bevarte bøker, er boken sårbar fordi bokpermen mangler, og enkelte blad er ganske løse.

Etter nøye gjennomgang av Ms. 504, kan det tenkes at det ville være mer oversiktlig og ikke minst hjelpsomt for andre, å ha en mer detaljert presentasjon av håndskriftet på www.marcus.uib.no. I samarbeid med Alexandros Tsakos, har jeg laget en nøye og svært detaljert oversikt over alt det skriftlige innholdet i Ms. 504. Dette har blitt gjort over en lengre periode, med nøye gjennomgang. Det kan tenkes at en slik detaljert oversikt ville være flott å ha på www.marcus.uib.no. I tillegg til dette er det gjennom analysen av Ms. 504 gjort en bekreftelse av den siste dateringen i 2005, gjort av David Ganz og Mara Hofmann. Det

anbefales derfor å vurdere å fjerne den gamle dateringen og understreke den mer korrekte dateringen fra 2005, gjort av David Ganz og Mara Hofmann. Dette vil også bety at overskriften til Ms. 504 inne på nettsiden, må endres. Transkripsjon av ulike deler av Ms. 504 har vært nyttig i denne oppgaven, og kunne også være til hjelp for å presentere manuskriptet på Marcus, selv om det er tidkrevende.

Gjennom arbeidet med denne oppgaven har jeg måtte velge bort flere spørsmål og veier man kunne analysert Ms.504 videre på. Det å velge nøyaktige problemstillinger, har vært både interessant og litt vemodig i seg selv, rett og slett fordi det er så mye man gjerne vil gjøre, og så mye det er mulig å gjøre.

Bibliografi

- Barco, J. del (2017). From the Archaeological Turn to 'Codicologie Structurale': The Concept of Codicology and the Material Description of Hebrew Manuscripts. Irina Wandrey (Red.), *Jewish Manuscripts Cultures: New Perspectives*. (s. 3–28).
https://www.academia.edu/35538112/From_the_Archaeological_Turn_to_Codicologie_Structurale_The_Concept_of_Codicology_and_the_Material_Description_of_Hebrew_Manuscripts
- Beal, P. (2008). *A dictionary of English manuscript terminology 1450-2000*. New York: Oxford University Press.
- Bologna, G. (1988). *Illuminated manuscripts*. London: Thames and Hudson.
- Brown, J. (u. år.). *What is palaeography? A simultaneous view of history*.
<https://mlab.taik.fi/simultaneous/Text/Paleography.html>
- Clemens, R. & Graham, T. (2007). *Introduction to manuscript studies*. Ithaca and London: Cornell University press.
- Derolez, A. (2003). *The palaeography of gothic manuscript book: From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*. Cambridge: University Press.
- Driscoll, M. J. (2010). The Words on the Page: Thoughts on Philology. Old and New. Judy Quinn & Emily Lethbridge (Red.), *Creating the medieval saga: Versions, variability, and editorial interpretations of Old Norse saga literature*. (s. 85-102). Odense: Syddansk Universitetsforlag.
<http://www.driscoll.dk/docs/Driscoll-Words.pdf>
- Hamel, C. de (1986). *A history of illuminated manuscripts*. London: Phaidon Press Limited.
- Harthan, J. (1977). *Books of hours and their owners*. London: Thames and Hudson.
- Harvard University (2023). *Types of Script*. Harvard's Geoffrey Chaucer Website.
<https://chaucer.fas.harvard.edu/types-script>
- Håndskriftet Cleveland 1952.227 (1460-80). The Cleveland Museum of Art.
<https://www.clevelandart.org/art/collection/search?search=1952.227&filter-include-parts=1>
- Håndskriftet Lewis E 123 (ca. 1450-1500). Free Library of Philadelphia.
<https://bibliophilly.library.upenn.edu/viewer.php?id=Lewis%20E%20123#page/166/mode/2up>
- Gunhouse, G. (2019, 12.08). *A hypertext book of hours*. <http://medievalist.net/hourstxt/home.htm>
- Martin, M. (1998, april). Treasury of Latin Prayers. *Preces Latinae*. <https://www.preces-latinae.org/index.htm>
- Ms. 504 (1470-80). Spesialsamlingene ved Universitetsbiblioteket i Bergen.
<https://marcus.uib.no/instance/prayerbook/ubb-ms-0504.html>
- Nichols, S. G. (1997). Why Material Philology? Some Thoughts. *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, 116, s. 10-30. https://arnastofnun.is/sites/default/files/2022-04/nichols_1997_-_why_material_philology.pdf

Pächt, O. (1986). *Book illumination in the Middle Ages: an introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Rohrbach, L. (2018). *Material philology*. In: Glauser, Jürg; Hermann, Pernille; Mitchell, Stephen A. *Handbook of pre-modern Nordic memory studies: interdisciplinary approaches Part I: Disciplines, Traditions and Perspectives*. Berlin, Boston: De Gruyter, 210-216.
https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/159925/1/Rohrbach_Material_philology.pdf

Webber, T. (2020, 16.06). *What is palaeography?* The British Academy.
<https://www.thebritishacademy.ac.uk/blog/what-is-palaeography/>

Wieck, R. S. (1988). *The book of hours in medieval art and life*. London: Sotheby's Publications.

Wiesener, A. M. (1913). Katalog over Bergens Museums manuskriptsamling. *Bergens Museums Aarbok 1913, Nr. 5*.

Yager, S. (2011). New Philology. I A. Classen (Red.), *Handbook of medieval studies: terms-methods-trends. 3. volum (s. 999-1006)*. Berlin, New York: De Gruyter.
<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110215588.999/html>

Appendix

Folio 1r-12v

Kalender (Calendarium)

Folio 13r

Linje 1: Johannes 1:1-14

Folio 13v

Linje 1-10: Johannes 1:14 ferdig

Linje 10: «Deo gratias»

Linje 11: Ant: «Te invocamus te adoramus te laudamus o beata benedicta et gloriosa trinitas»

Linje 13: V: «Sit nomen Domini. (benedictu?)»

Linje 13-14: R: «Et hoc nunc et usque in saeculum. Oremus»

Linje 15-: Bønn: «Protector in te sperantium deus sine quo nichil est validum in nichil sanctum multiplica super nos miserecordiam tuam ut te rectore te duce sic transeamus per bona temporalia ut non amittamus eterna»

Folio 14r

Linje 3: Bønnen ferdig

Linje 4: Bønn: «Ecclesiam tuam quaesumus domine benignus illustra: ut beati Ihoannis apostoli tui et evangeliste illuminata doctrinis ad dona perveniat sempiterna per Xpistum (Christum)»

Linje 9: Lukas 1:26-38

Folio 14v

Lukas fortsetter heile siden

Folio 15r

Linje 7: Lukas 1:38 ferdig

Linje 7: «Deo gratias»

Linje 8/9: Markus 16:14-20

Folio 15v

Linje 14: Markus 16:20 ferdig

Linje 14: «Deo gratias»

Folio 16r

Linje 1: Matteus 2:1-12

Folio 16v

Matteus fortsetter heile siden

Folio 17r

Linje 1: Matteus 2:12 ferdig

Linje 1: «Deo gratias»

Linje 2: «O intemerata»

Folio 17v-18r

«O intemarata» fortsetter

Folio 18v

«O intemarata» ferdig siste linje, slutter midt i bønnen og midt i en setning med ordene: «Ideo deprecor»

Folio 19r

Linje 1: «Obsecro te»

Folio 19v-20r

«Obsecro te» fortsetter

Folio 20v-21r

«Obsecro te» fortsetter og er ferdig siste linje

Folio 21v

Blank side

Folio 22r

Denne recto-siden hører sammen med folio 22v, de har ”byttet” plass når de er satt inn i etterkant.

Folio 22v

Illuminasjon av bebudelsen (hører sammen med folio 22r).

Folio 23r

Her begynner «Jomfruens tidebønner»

Matutin

Illuminasjon av bebudelsen med tekst.

Introduksjon til matutin på illustrasjonen:

V: «Domine labia mea aperies»

R: «Et os meum annunciabit laudem tuam»

V: «Deus in adiutorium meum intende»

R: «Domine ad adiuvandam me festina»

Folio 23v

Linje 1-3: Forts. av intro: «Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto. Sicut erat in principio et nunc et semper et in secula seculorum Amen. Alleluia»

Linje 3-4: «Ave Maria gratia plena Dominus tecum. Ave Maria»

Linje 5: salme 94

Folio 23v

Salme 94 fortsetter heile siden

Folio 24r

Linje 13: salme 94 ferdig

Linje 13-15: «Ave Maria. Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto. Sicut erat. Dominis tecum. Ave Maria»

Linje 16: hymne: «Quem terra pontus in ethera»

Folio 24v

Linje 14: «Quem terra pontus aethera» ferdig

Linje 14-15: Ant: «Benedicta tu»

Linje 15: salme 8 starter

Folio 25r

Salme 8 ferdig siste linje

Folio 25v

Linje 1: «Gloria patri»

Linje 1-2: Ant: «Benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui»

Linje 2-3: Ant: «Sicut mura»

Linje 3, salme 18

Folio 26r

Salme 18 fortsetter heile siden

Folio 26v

Linje 4: salme 18 ferdig

Linje 4-6: Ant: «Sicut murra electa odorem dedisti suavitatis sancta Dei Genetrix»

Linje 6: Ant: «Ante thorum»

Linje 7: salme 23

Folio 27r

Linje 11: salme 23 ferdig

Linje 12: «Gloria patri»

Linje 12-14, ant: «Ante thorum huius Virginis frequentate nobis dulcia cantica dragmis (dramatis)»

Linje 14-15: V: «Sancta Dei Genetrix virgo semper Maria»

Linje 15-17: R: «Intercede pro nobis ad Dominum Deum nostrum. Pater noster: et nenos. Iube Domine benedicere»

Linje 17: V: «Alma virgo...»

Folio 27v

Linje 1: V fortsetter: «...virginum intercebat pro nobis ad Dominum. Amen»

Linje 2-7: Ant: «Sancta Maria virgo virginum mater et filia regis regum omnium tuum nobis impende solatium ut celestis regni per te mereamur habere premium et cum electis Dei regnare in perpetuum. Tu autem. Domine miserere nostri. Deo gratias»

Linje 8-10: R: «Beata es Virgo Maria que Dominum portasti creatorem mundi. Genuisti qui te fecit et in eternum permanes virgo»

Linje 11-12: V: «Ave gratia plena Dominus tecum. Genuisti iube Domine benedicere»

Linje 12-13: V: «Oret voce pia pro nobis virgo maria. Amen»

Linje 14: Hymne: «Sancta Maria piarum piissima intercede pro nobis sanctarum sanctissima ut per te virgo sumat nostra peccamina qui pro nobis ex te natus...»

Folio 28r

Linje 1-3: Hymne fortsetter: «...regnat super ethera ut sua caritate nostra deleantur peccamina. Tu autem. Deo gratias»

Linje 3-6: R: «Sancta et immaculata virginitas quibus te laudibus referam nescio. Quia quem celi capere non poterant tuo gremio contulisti»

Linje 6-8: V: «Benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui. Quia?!. (ser ut til at det mangler bokstaver/visket vekk) (I)ube Domine benedicere»

Linje 8-9: V: «Sancta Dei genitrix sit nobis auxiliatrix. Amen»

Linje 9-15: Hymne: «Sancta Dei genitrix que digne meruisti...»

Linje 15-16: «Tu autem. Deo gratias»

Linje 16-17: R: «Felix namque es sacra virgo maria et omni laude dignis...»

Folio 28v

Linje 1-2: R fortsetter: «...sima. Quia ex te ortus sol iustice Xpiste (Christus) Deus noster»

Linje 2-6: V: «Ora pro populo interveni pro clero intercede pro devoto femineo sexu senciant omnes tuum levamen quinunque celebrant tuam commemoracionem. Quia ex te. Gloria patri. Quina ex te»

Linje 7: Hymne: «Te Deum laudamus te Dominum confitemur...»

Folio 29r

Hymne fortsetter

Folio 29v

Hymne fortsetter, ferdig på siste linjen på siden

Folio 30r

Linje 1-2: «Post partum virgo inviolata permansisti. Dei genitrix intercede pro nobis»

Linje 3: **Laudes**

Linje 3-5:

V: «Deus in adiutorium meum intende»

R: «Domine ad adiuvandam me festina»

Linje 6: «Gloria patro. Alleluja»

Linje 6: «Assumpta est»

Linje 7: salme 92

Folio 30v

Linje 5: salme 92 ferdig

Linje 6: salme 99

Linje 17: salme 99 ferdig

Linje 17: «Gloria patri»

Folio 31r

Linje 1: salme 62

Folio 31v

Linje 9: salme 62 ferdig

Linje 10: salme 66

Folio 32r

Linje 8: salme 66 ferdig

Linje 8: «Gloria patri»

Linje 9: Canticum trium puerorum (Dan 3)

Folio 32v

Canticum trium puerorum (Dan 3) fortsetter

Folio 33r

Canticum trium puerorum (Dan 3) ferdig siste linje

Folio 33v

Linje 1: salme 148

Folio 34r

Linje 12: salme 148 ferdig

Linje 13: salme 149

Folio 34v

Linje 13: salme 149 ferdig

Linje 14: salme 150

Folio 35r

Linje 8: salme 150 ferdig

Linje 9: «Gloria patri»

Linje 9-11: Ant: «Assumpta est Maria in celum gaudent angeli laudantes benedicunt Dominum»

Linje 11: Capitulum (Cant. 6)

Linje 12-16: Lectio prima (Ecclesiasticus 24)

Linje 17: Hymne: «O gloriosa Domina excelsa...»

Folio 35v

Linje 8: Hymne ferdig

Linje 9-10: «Maria mater. Gratiem. Gloria tibi»

Linje 10-11: V: «Elegit eam deus et preelegit eam»

Linje 11-12: R: «Et hitare eam facit in tabernaculo suo»

Linje 12: Ant: «O gloriosa Dei»

Linje 13: Canticum Zachariae (Luk 1)

Folio 36r

Canticum Zachariae (Luk 1) fortsetter

Folio 36v

Linje 5: Canticum Zachariae (Luk 1) ferdig

Linje 5: «Gloria patri»

Linje 6-11: Ant: «O gloriosa Genetrix virgo semper Maria que Dominum omnium meruisti portare et regem angelorum sola virgo lactare nostri (...?) pia memorare et pro nobis semper Xpistum (Christum) deprecare ut tuis fulti patrociniis ad celestia regna per te mereamur puenire»

Linje 13-17: «Oremus. Concede nos famulos tuos quesumus Domine Deus perpetua mentis et cotporis salute gaudere et gloriosa beate Marie semper virginis intercessione a presenti liberari tristitia et eterna perfrui letitia. Per Xpistum (Christum) Dominum. Amen»

Folio 37r

Linje 1-8: «Veni Sancte Spiritus»:

Linje 9-17: Helgenbønn til St. Nicholas

Folio 37v

Linje 1: bønnen til St. Nicholas avsluttes.

Linje 1: Helgenbønn til St. Katrine

Linje 15: bønnen St. Katrine avsluttes.

Linje 16: «Salve Regina»

Folio 38r

«Salve Regina» ferdig siste linje

Folio 38v

Blank side

Folio 39r

Linje 1: **Prim**

Linje 1: begynner midt i slutten av salme 2:11

Linje 5: «Gloria patri»

Linje 5: salme 2 ferdig

Linje 6: salme 5

Folio 39v

Salme 5 fortsetter

Folio 40r

Linje 5: salme 5 ferdig

Linje 6: «Gloria patri»

Linje 7-10: salme 116

Linje 11: «Gloria patri»

Linje 11-13: Ant: «Maria Virgo assumpta est ad ethereum thalamum in quo rex regum stellato sedet solio»

Linje 13: Capitulum

Linje 14-17: Ant: «Per te Dei Genitrix nobis vita perdita data que de celo suscepisti prolem et mundo genuisti salvatorem. Deo gratias»

Linje 17: R: «Ave Maria gratia plena»

Folio 40v

Linje 1-2: «Benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui. Dominus tecum. Gloria patri. Ave Maria»

Linje 3-5: «Sancta dei genitrix virgo semper Maria intercede pro nobis ad Dominum Deum (...?). Oremus. Concede nos»

Linje 6: **Ters**

Linje 6-9: «Deus in adiutorium meum intende Domine ad adiuvandam me festina. Gloria patri. Tem creator»

Linje 9: Ant: «Juodorem»

Linje 10: salme 119

Folio 41r

Linje 6: salme 119 ferdig

Linje 6: «Gloria patri»

Linje 7: salme 120

Folio 41v

Linje 6: salme 120 ferdig

Linje 6: salme 121

Folio 42r

Linje 8: salme 121 ferdig

Linje 8: «Gloria patri»

Linje 8-10: Ant: «In odorem unguentorum tuorum currimus adolescentule dilexerunt te nimis»

Linje 11-14: Capitulum (Ecclesiasticus 24) (24:14)

Linje 14: «Deo gratias»

Linje 15-16: R: «Sancta Dei Genitrix virgo semper Maria»

Linje 16-17: V: «Sancta Dei. Intercede pro nobis ad Dominum Deum nunc. Virgo semper Maria»

Folio 42v

Linje 1: «Gloria patri. Sancta dei»

Linje 1-2: V: «Post partum virgo inviolata permansisti»

Linje 2-3: R: «Dei Genitrix intercede pro nobis»

Linje 3-4: «Oremus. Concede nos»

Linje 5: **Sext**

Linje 5-7: «Deus in adiutorium meum intende. Domine ad adiuvandam»

Linje 7: «Gloria patri. Tem creator»

Linje 8: Ant: «Benedicta»

Linje 8: salme 122

Folio 43r

Linje 1: salme 122 ferdig

Linje 1: «Gloria patri»

Linje 2-17: salme 123

Folio 43v

Linje 1: «Gloria patri»

Linje 2-14: salme 124

Linje 15: «Gloria patri»

Linje 15-17: Ant: «Benedicta es a Filio tuo Domina quia per te fructum vite communicavimus»

Folio 44r

Linje 1-4: Capitulum (Ecclesiasticus 24) (24:15)

Linje 4: «Deo gratias»

Linje 4-5: R: «Post partum virgo inviolata permansisti. Post partum»

Linje 6-7: V: «Dei Genitrix intercede pro nobis. Inviolata permansisti. Gloria patri. Post partum»

Linje 8: V: «Speciosa facta es et suavis»

Linje 8-9: R: «In deliciis tuis secula Dei Genitrix»

Linje 9-10: «Oremus. Concede nos»

Linje 11: **Non**

Linje 11-13: «Deus in adiutorium meum intende. Domine ad adiuvandam»

Linje 13-14: «Gloria patri. Tem creator»

Linje 14: Ant: «Pulchra es»

Linje 15: salme 125

Folio 44v

Linje 12: salme 125 ferdig

Linje 13: «Gloria patri»

Linje 14: salme 126

Folio 45r

Linje 10: salme 126 ferdig

Linje 11: «Gloria patri»

Linje 12: salme 127

Folio 45v

Linje 6: salme 127 ferdig

Linje 6: «Gloria patri»

Linje 7-8: Ant: «Pulchra es est decora Filia Jerusalem terribilis ut castrorum accies ordinata»

Linje 9-12: Capitulum (Ecclesiasticus 24) (24:16)

Linje 12-13: R: «Speciosa facta es et suavis. Speciosa»

Linje 13-15: V: «Inde(...) tuis secula Dei Genitrix et suavis. Gloria patri. Speciosa»

Linje 15-16: V: «Dignare me laudare te Virgo sacrata»

Linje 16-17: R: «Da michi virtutem contra hostes tuos»

Linje 17: «Oremus»

Folio 46r

Linje 1: «Concede nos»

Linje 2: **Vesper**

linje 2-4: «Deus in adiutorium meum intende. Domine ad adiuvandum»

Linje 5: «Gloria patri»

Linje 5: «Beata mater»

Linje 6: «Letatus sum in hujus» (en del av salme 121:1)

Linje 7: «Ad te levavi oculos» (en del av salme 122:1)

Linje 8: «Nisi quia Dominus» (en del av salme 123:2)

Linje 9: «Qui confidunt» (en del av salme 124:1)

Linje 10: «In convertendo» (en del av salme 125:1)

Linje 10-16: Ant: «Beata mater et innupta Virgo gloriosa regina mundi intercede pro nobis ad Dominum. Beata es Virgo Maria quoniam portasti creatorem mundi genuisti qui te fecet et in eternum permanes Virgo. Deo Gratias»

Linje 17: Hymne: «Ave Maris Stella»

Folio 46v

Linje 16: «Ave Maris Stella» ferdig

Linje 16-17: V: «Post partum Virgo inviolata permansisti»

Linje 17: V: «Dei geni...»

Folio 47r

Linje1: «...trix intercede pro nobis»

Linje 1: Ant: «Sancta Maria. Magnificat»

Linje 2-6: Ant: «Sancta Maria succurre miseris iuva pusillanimes refove flebiles ora pro populo interveni pro clero intercede pro devoto femineo sexu. Concede nos»

Linje 6: **Completorium**

Linje 7-10: «Converte nos Deus salutaris noster. Et averte iram tuam a nobis. Deus in adiutorium»

Linje 10: «Gloria patri»

Linje 11: Ant: «Cum iocunditate»

Linje 12: salme 12

Folio 47v

Linje 11: salme 12 ferdig

Linje 11: «Gloria patri»

Linje 12: salme 42

Folio 48r

Linje 12: salme 42 ferdig

Linje 12: «Gloria patri»

Linje 13: salme 128

Folio 48v

Linje 13: salme 128 ferdig

Linje 14: «Gloria patri»

Linje 15: salme 130

Folio 49r

Linje 7: salme 130 ferdig

Linje 7: «Gloria patri»

Linje 8-10: Ant: «Cum iocunditate memoriam beate Marie celebremus ut ipsa pro nobis intercedat ad dominum Ihesum Xpistum (Christum)»

Linje 10: «Capitulum»

Linje 11-15: Capitulum (Ecclesiasticus 24) (24:20)

Linje 15: «Deo gratias»

Linje 16: «Virgo singularis»

Linje 17: «Viatem presta puram»

Folio 49v

Linje 1: V: «Ecce ancilla Domini»

Linje 1-2: R: «Fiat michi secundum verbum tuum»

Linje 2-3: Ant: «Ecce complecta. Nunc dimittis»

Linje 3-5: Ant: «Ecce complecta sunt omnia que dicta sunt per angelum de Virgine Maria. Oremus»

Linje 6-12: Bønn: «Gratiam tuam quesumus domine inentibus nostris infunde: ut qui angelo nunciante Xpisti (Christi) Filii tui in carnacionem cognovimus. per passionem eius et crucem ad resurrectionis gloriam perducamur: per eudem Xpistum (Christum) Dominum nostrum. Amen»

Linje 12: «Benedicamus Dominum»

Linje 13: «Deo gratias»

Folio 50r

Blank side

Folio 50v

Blank side

Folio 51r

«Botssalmene»

Illuminasjon: salme 6 begynner

Folio 51v

Salme 6 fortsetter

Folio 52r

Linje 6: salme 6 ferdig

Linje 6: «Gloria patri»

Linje 7: salme 31

Folio 52v

Salme 31 fortsetter

Folio 53r

Linje 7: salme 31 ferdig

Linje 7: «Gloria patri»

Linje 8: salme 37

Folio 53v

Salme 37 fortsetter

Folio 54r

Salme 37 fortsetter

Folio 54v

Linje 15: salme 37 ferdig

Linje 15: «Gloria patri»

Linje 16: salme 50

Folio 55r

Salme 50 fortsetter

Folio 55v

Salme 50 fortsetter

Folio 56r

Linje 9: salme 50 ferdig

Linje 10: «Gloria patri»

Linje 11: salme 101

Folio 56v-57v

Salme 101 fortsetter

Folio 58r

Linje 7: salme 101 ferdig

Linje 8: «Gloria patri»

Linje 9: salme 129

Folio 58v

Linje 7: salme 129 ferdig

Linje 7: «Gloria patri»

Linje 8: salme 142

Folio 59r

Salme 142 fortsetter

Folio 59v

Linje 9: salme 142 ferdig

Linje 9: «Gloria patri»

Linje 9-11: Ant: «Ne reminiscaris Domine delicta nostra vel parentum nostrorum neque vindictam sumas de peccatis nostris»

Folio 59v (linje 12)-folio 63r

«Litaniene»

Linje 12: «Kyrie eleison. Xpiste eleison»

Linje 13: «Kyrie eleison. Xpiste audi nos»

Linje 14-17: «Pater de celis Deus miserere nobis. Fili redemptor mundi Deus. Miserere. Nobis. Spiritus sancte Deus. Miserere. Nobis. Sancta Trinitas unus Deus. Miserere. Nobis»

Folio 60r

Linje 1: «Sancta Maria» «OR»

Linje 2: «Sancta Dei Genitrix» «OR»

Linje 3: «Sancta virgo virgini» «OR»

Linje 4: «Sancte Michael» «OR»

Linje 5: «Sancte Gabriel» «OR»

Linje 6: «Sancte Raphael» «OR»

Linje 7: «Omnes sancti angeli et archangeli» «OR»

Linje 8: «Sancte Ioannes baptista» «OR»

Linje 9: «Omnes sancti patriarchae et prophetae» «OR»

Linje 10: «Sancte Petre» «OR»

Linje 11: «Sancte Paule» «OR»

Linje 12: «Sancte Andrea» «OR»

Linje 12: «Sancte Iacobe» «OR»

Linje 14: «Sancte Ioannes» «OR»

Linje 15: «Sancte Thoma» «OR»

Linje 16: «Sancte Bartholomee» «OR»

Linje 17: «Sancte Simon» «OR»

Folio 60v

Linje 1: «Sancte Iuda» «OR»

Linje 2: «Sancte Luca» «OR»

Linje 3: «Sancte Marce» «OR»

Linje 4: «Omnes sancti apostoli et evangelista» «OR»

Linje 5: «Omnes sancti discipuli Domini» «OR»

Linje 6: «Omnes sancti innocentes» «OR»

Linje 7: «Sancte Stephane» «OR»

Linje 8: «Sancte Line» «OR»

Linje 9: «Sancte Clete» «OR»

Linje 10: «Sancte Clemens» «OR»

Linje 11: «Sancte Corneli» «OR»

Linje 12: «Sancte Cypriane» «OR»

Linje 13: «Sancte Dynosi» «OR»

Linje 14: «Sancte Georgi» «OR»

Linje 15: «Sancte xpo fore» «OR»

Linje 16: «Sancte Blasi» «OR»

Linje 17: «Sancte Egidi» «OR»

Folio 61r

Linje 1: «Sancte Laurenti» «OR»

Linje 2: «Sancte Vincenti» «OR»

Linje 3: «Sancte Fabiane» «OR»

Linje 4: «Sancte Sebastiane» «OR»

Linje 5: «Sancte Gervasi» «OR»

Linje 6: «Sancte Prothasi» «OR»

Linje 7: «Omnes sancti martyres» «OR»

Linje 8: «Sancte Silvester» «OR»

Linje 9: «Sancte Hylari» «OR»

Linje 10: «Sancte Martine» «OR»

Linje 11: «Sancte Augustine» «OR»

Linje 12: «Sancte Nicholae» «OR»

Linje 13: «Sancte Romane» «OR»

Linje 14: «Sancte Mellone» «OR»

Linje 15: «Sancte Audoene» «OR»

Linje 16: «Sancte Ieromme» «OR»

Linje 17: «Sancte Ambrosi» «OR»

Folio 61v

Linje 1: «Sancte Ieromme» «OR»

Linje 2: «Sancte Gregori» «OR»

Linje 3: «Sancte Romane» «OR»
Linje 4: «Sancte Mellone» «OR»
Linje 5: «Sancte Eligi» «OR»
Linje 6: «Omnes sancti confessores» «OR»
Linje 7: «Sancta Maria Magdalene» «OR»
Linje 8: «Sancta Anna» «OR»
Linje 9: «Sancta Katherina» «OR»
Linje 10: «Sancta Margareta» «OR»
Linje 11: «Sancta Martha» «OR»
Linje 12: «Sancta xpina» «OR»
Linje 13: «Sancta Barbara» «OR»
Linje 14: «Sancta Agnes» «OR»
Linje 15: «Sancta Cecillia» «OR»
Linje 16: «Sancta Lucia» «OR»
Linje 17: «Sancta Fides» «OR»

Folio 62r

Linje 1: «Sancta spes» «OR»
Linje 2: «Omnes sanctae virgines» «OR»
Linje 3: «Omnes sancti et sanctae Dei» «OR»
Linje 4: «Propitius esto parce nobis Domine»
Linje 5: «Ab omni malo libera nos Domine»
Linje 6: «Ab insidiis diaboli libera nos Domine»
Linje 7: «Ad(...?) perpetua»
Linje 8: «Asubitanea morte»
Linje 9: «Per mysterium sanctae incarnationis tue»

Linje 10: «Per adventum tuum»

Linje 11: «Per nativitatem tuam»

Linje 12: «Per (...?) tuum»

Linje 13: «Per gratiam sancti spiritus pacht»

Linje 14: «In hora mortis: succurre nobis Domine»

Linje 15: «Peccatores te rogam audi nos»

Linje 16: «Ut pacem nobis Domines/Dones»

Linje 17: «Ut misericordias et pietas tua nos custodiat»

Folio 62v

Linje 1-2: «Et ecclesiam tuam regere et (...?) dignis»

Linje 3-4: «Ut omnibus fidelibus defunctis requiem eternam Dones»

Linje 5: «Ut nos exaudire digneris»

Linje 6: «Fili Dei. M. F»

Linje 7-8: «Agnus Dei qui tollis peccata mundi parce nobis Domine»

Linje 9-10: «Agnus Dei qui tollis peccata mundi parce nobis Domine»

Linje 11-13: «Agnus Dei qui tollis peccata mundi miserere nobis. Xpiste (Christe) audi nos.
Kyrie eleison. Xpiste (Christe) eleison. Kyrie eleison. Pater noster»

Linje 13: Bønner etter «**Litaniet**»

Linje 13: «Oremus»

Linje 14-17: Bønn: «Deus cui proprium est misereri semper et parcere suscipe deprecationem
nostram ut quos delictorum cathena constringit miseratio tue pi...»

Folio 63r

Linje 1: Bønn fortsetter: «etatis absolvat»

Linje 1: «Oratio»

Linje 2-7: Bønn: «Deus qui nos patrem et matrem honorare precepisti miserere clementer animabus patrum et matrum meorum eorumque peccata dimitte nosque eos in eterne claritatis gaudio fac videre»

Linje 7: «Oratio»

Linje 8-16: Bønn: «Fidelium Deus omnium conditor et redemptor animabus famulorum famularumque tuarum remissionem cunctorum tribue peccatorum ut indulgentiam quam semper optaverunt. piis supplicationibus consequantur: Qui venturus es iudicare vivos et mortuos et seculum per ignem. Amen»

Linje 17: Ant: «Pater noster. Ave Maria»

Folio 63v

Blankt blad.

Folio 64r

«Korsets tidebønner»

Prim

Linje 1: «Deus in adiutorium»

Linje 2-7: Hymne: «Hora prima ductus est Ihesus ad Pilatum. Falsis testiomis multum accusatum. In collo percussunt manibus ligatum. Vultum Dei conspuunt lumen celi gratum. Adoramus. Domine Iesus»

Linje 7: **Ters**

Linje 7-8: «Deus in adiutorium»

Linje 9-13: Hymne: «Crucifige clamitant hora tertiarum. Illus induitur veste purpurarum. Caput eius pungitur corona spinarum. Crucem portat humeris ad locum penarum. Adoramus»

Linje 13: **Sext**

Linje 13-14: «Domine Deus in adiutorium»

Linje 15-17: Hymne: «Hora sexta Ihesus est cruci con clavatus. Et est cum latronibus penderis deputatus. Pre tormen...»

Folio 64v

Linje 1-2: Fortsetter: «...tis sitiens felle saturatus. Agnus crimen diluens sic ludificatus. Adoramus»

Linje 3: **Non**

Linje 3: «Domine. Deus in adiutorum»

Linje 4-8: Hymne: «Hora nona Dominus Iesus expiravit (...) (...) patri commendavit. Latus eius lancea miles perforavit. Terra tunc contremuit et sol obscuravit. Domine Iesus»

Linje 9: **Vesper**

Linje 9: «Deus in adiutorum»

Linje 10-15: Hymne: «De cruce deponitur hora vespertina. Fortitudo latuit in mente divina. Talem mortem subiit vite medicina. Heu corona glorie iacuit supina. Adoramus. Domine Iesus»

Linje 15-16: «Deus in adiutorum»

Linje 17: «Converte nos. **Completorium**»

Folio 65r

Linje 1-6: Hymne: «Hora completorii datur sepulture. Corpus xpisti nobile spes vite future. Conditur aromate. Complentur scripture lugis sic memoria mors hec mater cure»

Linje 6: Commendatio

Linje 6-11: «Has horas canonicas cum devotione. Tibi xpiste recollo pia ratione. Ut qui pro me passus es amoris ardore. Sis michi solatium in mortis agone. Amen. Adoramus. Domine Iesus»

Linje 12: «**Den Hellige Ånds tidebønner**»

Matutin

Linje 12-13: «Domine labia mea aperies»

Linje 14: «Et os meum»

Linje 15: «Deus in adiutorum»

Linje 16-17: Hymne: «Nobis sancti Spiritus gratias it data. De qua virgo vir...»

Folio 65v

Linje 1-3: Hymne fortsetter: «... ginum fuit obumbrata. Cum per sanctum angelum fuit salutata. Verbum caro factum est virgo fecundata»

Linje 4-6: Ant: «Veni Sancte Spiritus reple tuorum corda fidelium et tui amoris in eis ignem accende»

Linje 6-7: V: «Emitte spiritum tuum et creabuntur»

Linje 7-8: R: «Et renovabis faciem terre»

Linje 8: «Oremus»

Linje 9-12: Hymne: «Omnipotens sempiterne deus da nobis illam sancti spiritus gratiam quam discipulis tuis in die sancto penthecostes transmisisti.

Per»

Linje 12: Prim

Linje 12: «Deus in adiutorium»

Linje 13-17: Hymne: «De virgine Maria Filius Xpistus Filius Xpistus fuit natus. Crucifixus mortuus atque tumulatus resurgens discipulis fuit demonstratus. Et ipsis cernentibus celis elevatus. (.....?)»

Folio 66r

Ters

Linje 1: «Deus in adiutorium»

Linje 2-6: Hymne: «Suum sanctum spiritum Deus delegavit. In die seculo Penthecostes Apostolos confortavit. Et de linguis igneis eos in flammavit. Relinquere orphanos illos denegavit. (.....?)»

Linje 7: **Sext**

Linja 7: «Deus in adiutorium»

Linje 8-13: Hymne: «Septiformem gratiam tunc acceptaverunt, Quare idiomata cuncta cognoverunt. Et ad diversa climata mundi recesserunt. Et fidem catholicam tunc predicaverunt. (...?)»

Linje 13: «Deus in adiutorum»

Linje 14-17: Hymne: «Spiritus paraclitus fuit appellatus. Donum Dei charitas fons vivificatus. Spiritalis unctio ignis inflammatus. Septiformis gratia charis...»

Folio 66v

Linje 1: Hymne fortsetter: «...sima beatus. (.....?)»

Linje 2: «Deus in adiutorum»

Linje 3-8: Hymne: «Dextrae Dei digitus virtus spiritalis. Nos defendat eruat ab omnibus malis. Ut nobis non noceat demon infernalis. Protegat foveat nutriat sub alis. (...?)»

Linje 8: **Completorium**

Linje 8: «Converte nos»

Linje 8-9: «Deus in adiutorium»

Linje 9-13: Hymne: Spiritus pactus nos velit iuvare. Gressus nostros dirigere et illuminare. Ut cum Deus venerit omnes iudicare. Nos vellit ad dexteram suam appellare»

Linje 14-17: Commendatio: «Has horas canonicas cum devotione Tibi sancte spiritus recollo pia ratione dixi ut nos visites inspiratione. Et vivamus iugiter celi regione. Amen. (...?)»

Folio 67r

«De dødes tidebønner»

Vesper

Illuminasjon som begynner med salme 114

Folio 67v

Linje 15: salme 114 ferdig

Linje 15: Ant: «Placebo Domino in regione vivorum»

Linje 16: første ordene av salme 119: «Ad Dominum cum tribularer»

Linje 17: Ant: «Heu mihi Domine quia incolatus meus prolongatus est. Dominus»

Folio 68r

Linje 1: første ordene av salme 120: «Levavi oculos meos»

Linje 1-3: Ant: «Dominus custodiat te ab omni malo custodiat animam tuam Dominus»

Linje 3: Ant: «Si iniquitates»

Linje 4: første ordene av salme 129: «De profundis clamavi»

Linje 4-5: «Si iniquitates observaveris Domine Domine quis sustinebit»

Linje 6: Ant: «Opera»

Linje 6: salme 137

Folio 68v

Linje 12: salme 137 ferdig

Linje 12-13: Ant: «Opera manuum tuarum ne despicias»

Linje 13: Ant: «Audivi vocem»

Linje 14: første ordene av «Canticum Beatae Mariae Virginis» (Luk 1): «Magnificat: anima mea»

Linje 14: Ant: «Audivi vocem de celo dicentem beati mortui qui in Domino moriuntur. Kyrie eleison. Xpistum (Christus) eleison. Kyrie eleison Pater noster. Et ne nos. Sed libera»

Folio 69r

Linje 1: salme 145

Folio 69v

Linje 5: salme 145 ferdig

Linje 5-6: «Requiem aeternam dona eis Domine et lux perpetua luceat eis»

Linje 7: «Requiescant in pace. Amen»

Linje 8-14: Bønn: «Inclina, Domine aurem tua ad preces nostras quibus misericordiam tuam supplices deprecamur ut animas famulor famular quibus tua(r?) de hoc saeculo migrare iussisti: in pacis ac lucis regione constituas et Sanctorum tuorum iubeas esse consortes»

Linje 15: «Deus qui nos patrem»

Linje 16-17: «Ajdelium. Quere (.....?)»

Linje 17: Ant: «Dirige»

Folio 70r

Linje 1: Ant: «Verba mea auribus percipe Domine»

Linje 2-3: Ant: «Dirige Domine Deus meus in conspectu tuo viam meam»

Linje 3-4: «Convertere. Domine ne in furore»

Linje 4-6: «Convertere Domine et eripe animam meam quoniam non est in morte qui memor sit tui»

Linje 6: Ant: «Nequando»

Matutin, first nocturne

Linje 7: salme 7

Folio 70v

Salme 7 fortsetter

Folio 71r

Siste linje: salme 7 ferdig

Folio 71v

Linje 1-3: Ant: «Nequando rapiat ut leo animam meam dum non est qui redimat neque qui salvum faciat»

Linje 3-4: V: «Ne tradas domine bestiis animas confitentes tibi»

Linje 4-5: «et animas pauperum tuorum ne obliviscaris in finem. Pater noster»

Linje 5: «Lectio Prima»

Linje 6-17: Lectio prima (Iob 7)

Folio 72r

Linje 1: Lectio prima (Iob 7) ferdig

Linje 2-4: R: «Credo quod redemptor meus vivit et in novissimo die de terra surrecturus sum. Et in carne mea videbo Deum salvatorem meum»

Linje linje 5-6: V: «Quem visurus sum ego ipse et non alius et oculi mei conspecturi sunt. Et in carne»

Linje 7: Lectio secunda (Iob 10)

Folio 72v

Linje 4: Lectio secunda (Iob 10) ferdig

Linje 5-7: R: «Qui Lazarum resuscitasti a monumento fetidum. Tu eis Domine dona requiem et locum indulgentie»

Linje 7-10: V: «Qui venturus es iudicare vivos et mortuos et seculum per ignem. Tu»

Linje 8: Lectio tertia (Iob 10)

Folio 73r

Linje 2: Lectio tertia (Iob 10) ferdig

Linje 2-7: R: «Domine quando veneris iudicare terram ubi me abscondam a vultu ire tue. Quia peccavi nimis in vita mea. (qui?) Commissa mea pavesco et ante te erubesco dum veneris iudicare noli me condemnare. Quia»

Matutin, andre nocturna

Linje 7: Ant: «In loco»

Linje 8: salme 22

Folio 73v

Linje 10: salme 22 ferdig

Linje 10-11: Ant: «In loco pascue ibi me collocavit»

Linje 11: Ant: «Delicta»

Linje 12: salme 24

Folio 74r

Salme 24 fortsetter

Folio 74v

Salme 24 fortsetter

Folio 75r

Linje 13: salme 24 ferdig

Linje 13-15: Ant: «Delicta iuventutis mee et ignorantias meas ne memineris»

Linje 15: Ant: «Credo videre»

Linje 16: salme 26

Folio 75v

Salme 26 fortsetter

Folio 76r

Salme 26 forsetter

Folio 76v

Linje 11: salme 26 ferdig

Linje 12-13: Ant: «Credo videre bona Domini in terra viventium»

Linje 13-14: V: «In memotia eterna erustiusti»

Linje 14-15: «Ab auditione mala non timebunt. Pater noster. Et ne nos»

Linje 16: Lectio quarta (Iob 13) («feil» begynnelse, men riktig fra folio 77r)

Folio 77r

Linje 13: Lectio quarta (Iob 13) ferdig

Linje 14-17: R: «Hei michi Domine quia peccavi nimis in vita mea: quid faciam miser ubi fugiam nisi ad te Deus meus Miserere mei. Dum veneris in novissimo...»

Folio 77v

Linje 1: R fortsetter: «... die»

Linje 1-2: V: «Anima mea turbata est valde sed tu Domine succurre ei. Dum veneris»

Linje 3: Lectio quinta (Iob 14)

Folio 78r

Linje 2: Lectio quinta (Iob 14) ferdig

Linje 2-4: R: «Ne recorderis peccata mea Domine. Dum veneris iudicare seculum per ignem»

Linje 4-5: V: «Dirige Domine Deus meus in conspectu tuo viam meam. Dum»

Linje 6-17: Lectio sexta (Iob 14)

Folio 78v

Linje 1-4: R: «Domine secundum actum meum noli me iudicare nichil dignum in conspectu tuo egi. Ideo deprecor maiestatem tuam ut tu Deus deleas iniquitatem meam»

Linje 5-6: V: «Amplius lava me Deus ab iniustitia mea et a delicto meo munda me. Ideo»

Matutin, tredje nocturna

Linje 7: Ant: «Complaceat»

Linje 7: salme 39

Folio 79r

Salme 39 fortsetter

Folio 79v

Salme 39 fortsetter

Folio 80r

Linje 14: salme 39 ferdig

Linje 15-16: Ant: «Complaceat tibi Domine ut eruas me ad adiuvandum me respice»

Linje 17: Ant: «Sana Domine»

Folio 80v

Linje 1: salme 40

Folio 81r

Salme 40 fortsetter

Folio 81v

Linje 3: salme 40 ferdig

Linje 3-4: Ant: «Sana Domine animam meam quia peccavi tibi»

Linje 4: Ant: «Sitivit»

Linje 5: salme 41

Folio 82r

Salme 41 fortsetter

Folio 82v

Linje 14: salme 41 ferdig

Linje 14-16: Ant: «Sitivit anima mea ad Deum vivum quando veniam et apparebo ante faciem dei»

Linje 16: V: «Aporta inferi»

Linje 16-17: R: «Erue Domine animas eorum. Pater noster»

Linje 17: Lectio septima (Iob 17)

Folio 83r

Linje 1-17: Lectio septima (Iob 17)

Linje 17: R: «Peccantem...»

Folio 83v

Linje 1-4: R fortsetter: «... me quotidie et non me poenitentem timor mortis conturbat me. Quia in inferno nulla est redemptio miserere mei Deus et salva me»

Linje 4-5: V: «Deus in nomine tuo salvum me fac et in virtute tua libera me»

Linje 5: «Oremus»

Linje 6: Lectio octava (Iob 19)

Folio 84r

Linje 8: Lectio octava (Iob 19) ferdig

Linje 8-10: R: «Requiem eternam dona eis Domine. Et lux perpetua luceat eis»

Linje 10-12: V: «Qui Lazarus resuscitasti a monumento fetidum tu eis Domine dona requiem.
Et lux»

Linje 13: Lectio nona (Iob 10)

Folio 84v

Linje 8: Lectio nona (Iob 10) ferdig

Linje 9-12: R: «Libera me Domine de morte eterna in die illa tremenda. Quando celi movendi
sunt et terra. Dum veneris iudicare seculum per ignem»

Linje 13-15: V: «Dies illa dies ire calamitatis et miserie dies magna et amara valde.
Quoniam»

Linje 15-17: V: «Tremens factus sum ego et timeo dum discussio venerit atque ventura ira.
Dum veneris»

Folio 85r

Linje 1-3: V: «Plangent se super se omnes tribus terre uix iustus saluabitur et ego miser ubi
parebo. Dum veneris»

Linje 3-5: V: «Requiem eternam dona eis Domine. Libera me Domine. Miserere mei Deus»

Laudes

Linje 6: Ant: «Exultavit Domino ossa humilitata»

Linje 7: salme 64

Folio 85v

Salme 64 fortsetter

Folio 86r

Linje 6: salme 64 ferdig

Linje 6-7: Ant: «Exaudi Domine orationem meam ad te omnis caro veniet»

Linje 7: første ordene i salme 62: «Deus Deus meus ad te de luce»

Linje 8: Ant: «Me suscepit dextera tua Domine»

Linje 8: Ant: «Eruisti»

Linje 9: Canticum Ezechiae (Isaia 38)

Folio 86v

Canticum Ezechiae (Isaia 38) fortsetter

Folio 87r

Linje 15: Canticum Ezechiae (Isaia 38) ferdig

Linje 15-16: Ant: «Eruisti Domine alias meam ut non puet»

Linje 16: Ant: «Dominis Spiritus»

Linje 17: «Laudate Dominum de celis»

Folio 87v

Linje 1: «Cantate Domino»

Linje 2: «Laudate Dominum in sanctis»

Linje 2-3: Ant: «Dominis Spiritus laudet Domini»

Linje 3-4: Ant: «Ego sum. Benedictus Dominis Deus in secolorum»

Linje 4-10: Ant: «Ego sum resurrectio et vita qui credit in me etiam si mortuus fuerit vivet et omnis qui vivit et credit in me non morietur in eternum. Kyrie eleison. Xpiste eleison. Kyrie eleison. Pater noster. Depio fundis. Requiem eternam. Requires (...?) in pace»

Linje 10: «Oremus»

Linje 11: «Inclina Domine»

Linje 11: «Oratio»

Linje 12: «Deus qui nos patrem»

Linje 13: «Fidelium de (...?)»